Gemeente
Zandvoort

Dit is Zandvoort

Cultuurhistorische Hoofdstructuur van het dorp

Dit is Zandvoort

Cultuurhistorische
Hoofdstructuur van het dorp

Inhoudsopgave

1. Inleiding 6

Wat is de Cultuurhistorische Hoofdstructuur? 7

Opbouw van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur 7

Resultaat 9

2. De ontwikkelingsgeschiedenis van Zandvoort 10

Eeuwen van smeltend ijs en oude duinen 11

Vissersdorp in de duinkom 12

Heerlijkheid 12

Badcultuur 13

Conclusie 14

3. Thema's 16

Van en naar het dorp 17

Leven van land en zee 22

Gezonde zeelucht en zout water 26

Verdediging en Wederopbouw 30

Recreatie en toerisme 34

4. Gebieden 40

1. Boulevard 41
2. Kostverloren 44
3. Historisch centrum 46
4. Zandvoort Noord 49
5. Zandvoort Nieuw Noord 51

6. Zandvoort Zuid 52
7. Recreatiegebied 54
8. Duinlandschap 57
9. Bentveld 59

5. Lange Lijnen 62

1. Hogeweg – Zandvoortselaan – Haarlemmerstraat 63
2. Kostverlorenstraat 65
3. Spoorlijn Haarlem – Zandvoort 66
4. Tramlijn Amsterdam - Haarlem – Zandvoort 69

Verantwoording afbeeldingen 72
Literatuur 75
Colofon 77

1. Inleiding

Zandvoort was oorspronkelijk een geïsoleerd vissersdorp, maar ontvangt inmiddels mensen van over de hele wereld. Bezoekers komen af op het strandleven, de Boulevard, de Waterleidingduinen, het vertier en het circuit. Maar wat ook bijzonder is aan Zandvoort: het is een kustgemeente met een kopstation, een gebied vol overblijfselen van de Atlantikwall en de wederopbouw, een dorp met villa's, verandawoningen, een camping, een hofje en grote appartementencomplexen. En Zandvoort heeft een uitgestrekt natuurgebied. Kortom, een gemeente vol contrasten en verschillen in dynamiek.

Deze Cultuurhistorische Hoofdstructuur laat zien wat de historische gelaagdheid en het verhaal van Zandvoort betekenen voor het hedendaagse dorp. De aanleiding is de nieuwe omgevingsvisie. De omgevingsvisie beschrijft de maatschappelijke opgaven en de kernkwaliteiten van het dorp; cultuurhistorie vormt één van de dragers voor de omgevingsvisie. In de omgevingsvisie worden de verschillende belangen die effect hebben op de kwaliteit van het dorp onderling afgewogen. Cultureel erfgoed als onderdeel van die integrale benadering betreft niet alleen monumenten en archeologie, maar vooral ook het verhaal dat Zandvoort heeft gemaakt tot het dorp dat ze nu is. Cultuurhistorie levert een positieve bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving en draagt bij aan een gedeeld verhaal waar Zandvoorters zich in herkennen. Die identiteit van het dorp is bepalend voor onze leefomgeving en kan als inspiratie dienen bij toekomstige ruimtelijke en maatschappelijke opgaven.

In de omgevingswet is een participatieplicht opgenomen. Het historische verhaal vormt een goede aanleiding om bewoners bij de omgevingsvisie te betrekken. Kernkwaliteiten zijn de herkenbare, breed gedragen eigenschappen van Zandvoort; een goed onderwerp van een gesprek tussen bewoners, maatschappelijke organisaties, erfgoedprofessionals en andere betrokkenen van binnen en buiten de gemeentelijke organisatie.

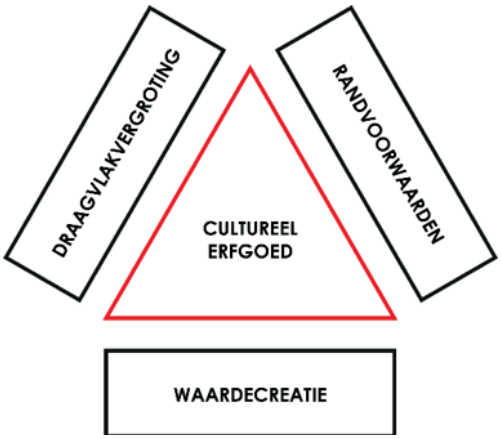

Toepassingen van Cultureel Erfgoed in de omgevingsvisie
Draagvlakvergroting: hierbij gaat het om interactie en participatie.
Randvoorwaarden: hierbij gaat het om zaken als goede kennisinventarisaties en kaarten.
Waardecreatie: denk aan het leggen van verbindingen tussen erfgoed en andere werkvelden en thema's.

Wat is de Cultuurhistorische Hoofdstructuur?

Het is belangrijk dat we ervoor zorgen dat huidige en toekomstige veranderingen in de bebouwde en onbebouwde omgeving bijdragen aan het herkenbaar houden van de geschiedenis en de karakteristieken van Zandvoort. De Cultuurhistorische Hoofdstructuur is opgesteld om de geschiedenis van Zandvoort te begrijpen, overzicht te bieden en inzichtelijk te maken welke karakteristieken de identiteit van Zandvoort bepalen.

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur benoemt de samenhangende gebieden, gebiedsoverstijgende lange lijnen en een aantal markante plekken. In het gemeentelijke beleid vormt de Cultuurhistorische Hoofdstructuur de schakel tussen de erfgoedinventaris (álle monumenten en beeldbepalende structuren, gebieden en objecten) en de ambities en keuzes die in de omgevingsvisie geformuleerd worden.

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur heeft een signalerende functie. Bij plannen en besluiten over beheer en ontwikkeling geeft de Cultuurhistorische Hoofdstructuur snel inzicht in de dragers van de geschiedenis die eventueel in het geding komen: gebieden, lijnen of plekken die op de Cultuurhistorische Hoofdstructuur liggen. Het gaat hierbij nadrukkelijk om de hoofdlijnen; op detailniveau is het stuk niet uitputtend en zal vaak nader onderzoek nodig zijn.

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur laat zien wat belangrijke waarden zijn en biedt daarmee argumenten die kunnen bijdragen aan de besluitvorming binnen de gemeente. De Cultuurhistorische Hoofdstructuur biedt een overzicht op hoofdlijnen, maar geeft niet aan hoe er met deze waarden omgegaan moet worden; die vertaling vindt plaats in andere beleidsdocumenten. Zo worden ambities en keuzes vastgelegd in de omgevingsvisie en krijgen regels en normen een plek in het omgevingsplan.

Voor deze Cultuurhistorische Hoofdstructuur is een analyse gemaakt van de bestaande kennis over Zandvoort. Hij is gebaseerd op bestaand beleid van de gemeente en op literatuur, veldonderzoek en bestaande inventarisaties en waarderingen van de stad. Voor dit rapport is geen extra archiefonderzoek gedaan. Een overzicht van de gebruikte bronnen is onder het kopje Literatuur opgenomen.

Opbouw van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur bestaat uit twee delen. Het eerste deel (hoofdstuk 2 en 3) biedt inzicht in de identiteit van de stad en omvat het verhaal van de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis van Zandvoort op hoofdlijnen en vervolgens verdeeld in thema's. Dit vormt de bijdrage vanuit erfgoed voor de omgevingsvisie. In het tweede deel (hoofdstuk 4 en

5) is dit verhaal vervolgens gebieds- en structuurgericht uitgewerkt. Ieder hoofdstuk bestaat uit een (digitaal raadpleegbare) kaart en een beschrijvende en waarderende tekst.
Het eerste deel beschrijft en verklaart waarom de ruimtelijke structuur van Zandvoort zich op deze manier heeft ontwikkeld. De structuur en omvang van Zandvoort transformeerden als gevolg van sociaaleconomische, culturele en technische ontwikkelingen. Op basis hiervan zijn hoofdpunten benoemd.

Hoofdstuk 2, 'De ontstaansgeschiedenis van Zandvoort', heeft een chronologische opbouw. Hierin wordt de ruimtelijke ontstaansgeschiedenis van Zandvoort beschreven en verbeeld met een serie kaarten. Het gaat hier om historisch-ruimtelijke kenmerken van gebieden, structuren en objecten op basis van ontstaan, bouwjaar en groei. De bijbehorende kaart geeft de belangrijkste ontwikkelingsfasen van Zandvoort in kleur weer.

In hoofdstuk 3 worden belangrijke historische thema's geschetst. Het zijn thema's die bepalend zijn geweest voor het aanzien, de structuur en de omvang van het dorp, en daarmee voor de Zandvoorts identiteit. Zij vormen de narratieve dragers van de ruimtelijke hoofdstructuur. Voor ieder thema zijn op kaart twee plekken gemarkeerd die illustratief zijn voor het betreffende thema.

In het tweede deel (hoofdstuk 4 en 5) wordt ingezoomd op de specifieke kwaliteiten van gebieden met een in zichzelf samenhangende ruimtelijk-historische karakteristiek. Ook komen de cultuurhistorisch belangrijke doorlopende structuren, de lange lijnen, aan bod. Ieder gebied en iedere lange lijn is opgebouwd volgens eenzelfde methodiek: na een chronologische beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis volgens puntsgewijs de specifieke kernkwaliteiten.

In hoofdstuk 4 is Zandvoort verdeeld in 9 gebieden. Die gebieden worden gevormd door buurten die een samenhang laten zien in hun ruimtelijke verschijningsvorm, functie en/of betekenis voor het dorp en die grotendeels in eenzelfde periode zijn ontstaan of ontworpen. Op de kaart zijn de grenzen van de 9 gebieden aangegeven. Digitaal kan per gebied de betreffende tekst worden opgeroepen.

In hoofdstuk 5 komen 4 cultuurhistorisch belangrijke 'lange lijnen' aan de orde. Dit zijn de verbindende historische structuren op het niveau van het dorp en de regio. De lange lijnen bieden het dorp samenhang en herkenbaarheid en zorgen voor oriëntatie. Het gaat om wegen en straten, waterlopen en spoorlijnen. De lange lijnen zijn buurt- en wijkoverschrijdend en hebben vaak een gecompliceerd en samengesteld karakter: ze verbinden historische plekken en/of hebben een historische betekenis door een specifieke (voormalige) functie. Een hoofdrol is weggelegd voor de continuïteit van de lijn, die vaak wordt versterkt door de aanliggende bebouwing, bomenlanen en groen. De gebouwen geven maat, schaal en betekenis, en houden het historisch karakter afleesbaar. Waar de lijnen de buurten begrenzen of doorkruisen vormen ze bijzondere structuren op buurtniveau. Daarom moet de beschrijving van de lange lijnen altijd worden gebruikt in combinatie met de gebiedsbeschrijvingen.

Nadere verantwoording
Bij de Ontwikkelingsgeschiedenis (hoofdstuk 2) en bij de beschrijvingen van de gebieden en lange lijnen (hoofdstuk 4 en 5) is gekeken naar de volgende elementen:

- Historische context (sociaal, economisch, maatschappelijk, cultureel) waarbinnen de ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden;
- Historische gelaagdheid, vaak bevinden zich elementen uit verschillende tijdperiodes in een gebied of langs een lange lijn;
- Ligging en ruimtelijke samenhang met de omgeving;
- Interne ruimtelijke karakteristiek;
    - Stedenbouwkundig;
    - Inrichting openbare ruimte;
    - Bebouwing;
    - Materialisatie.
- Bijzondere objecten binnen een gebied of langs een lange lijn;
- Gaafheid van een gebied of lange lijn;
- Zeldzaamheid van een gebied of lange lijn.

Voor zover relevant voor de Cultuurhistorische Hoofdstructuur wordt op de betreffende aspecten ingegaan.

Resultaat

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur bestaat uit kaartmateriaal en een rapport dat ook digitaal raadpleegbaar is. De vier digitale kaarten vormen informatieve beleidskaarten en zijn op het schaalniveau van de stad gemaakt. Er is een logische gelaagdheid in de kaarten aangebracht die overeenkomt met de opbouw van dit rapport, namelijk:

1. Bebouwingsgeschiedenis: de groei van het dorp in kleuren;
2. Thema's: geometrische puntobjecten met de markante plekken en gebouwen die het verhaal vertellen van de verschillende thema's.
3. Gebieden: geometrische vlakobjecten met de gemeentedekkende gebiedsindeling.
4. Lange Lijnen: geometrische lineaire objecten van de verbindende lange lijnen.

De onderwerpen (gebieden, lijnen en punten) op de kaarten zijn voorzien van gegevens (database) zoals de beschrijvingen en waarderingen. Op deze manier is de inhoud van dit rapport ook eenvoudig op te roepen via een online kaartviewer van de gemeente.
Elke kaartlaag vertelt in samenhang met de tekst een eigen verhaal, maar is ook gecombineerd een waardevolle kennisbron. Door kaarten digitaal te ontsluiten ontstaat de mogelijkheid om de Cultuurhistorische Hoofdstructuur te koppelen met bijvoorbeeld rijks- en provinciaal beleid, archeologie, landschapstyperingen etc. Hierdoor ontstaat een mogelijkheid om gegevens te combineren en aan elkaar te koppelen.

De grafische weergaven van de kaarten zijn opgenomen in dit rapport.

Kaart met de bouwperioden van Zandvoort

2. De ontwikkelings-geschiedenis van Zandvoort

In dit hoofdstuk wordt de historisch-morfologische opbouw van Zandvoort beschreven en verbeeld met een serie kaarten. We concentreren ons hier op de fysieke, historisch-ruimtelijke kenmerken van gebieden, structuren en objecten op basis van ontstaan, bouwjaar en groei. De historisch-morfologische structuur heeft een chronologische opbouw.

Eeuwen van smeltend ijs en oude duinen

Het huidige kustlandschap begon circa 12.000 jaar geleden vorm te krijgen toen de laatste ijstijd eindigde en het warmere Holoceen aanbrak. Het landijs smolt en de zeespiegel begon te stijgen, hierdoor kwam de kustlijn dieper landinwaarts te liggen. Door de stijgende zeespiegel stegen de grondwaterstanden onder het landoppervlak mee, met als gevolg het ontstaan van moerassen en (laag)veenvorming. Na 4.000 v. Chr. nam de snelheid van de zeespiegelstijging geleidelijk af doordat het grootste deel van de noordelijke ijskap inmiddels was gesmolten. Het kustgebied bestond toen uit uitgestrekte bossen en meertjes en was aantrekkelijk voor rondtrekkende jagers en vissers. Zij woonden op de hoger gelegen 'oude duinen' die zijn ontstaan door het sediment dat door de zee landinwaarts werd afgezet. Hierdoor ontstond een kilometers lange gordel van strandwallen langs de kust van Alkmaar tot Den Haag. Deze bewoningsperiode op de hogere gebiedsdelen duurde tot het begin van de huidige jaartelling, toen door de toenemende invloed van de zee de nederzettingen ongeschikt raakten voor bewoning. Zandvoort bestond in de eeuwen daarna uit een open, nat en onbewoond duingebied waar de wind vrij spel had en zorgde voor grote zandverstuivingen. Van tijd tot tijd overspoelde de zee het land.

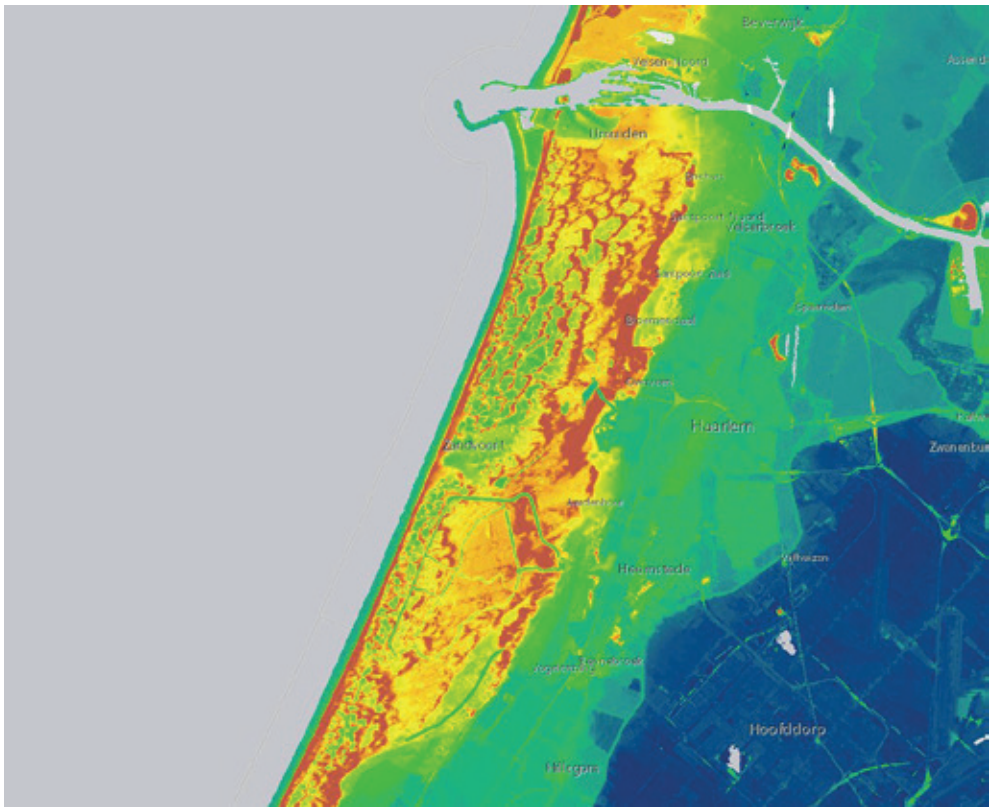

Uitsnede hoogtekaart

Vissersdorp in de duinkom

Het vissersdorp Zandvoort ontstond in de 13de eeuw toen de grote zandverstuivingen tot rust waren gekomen en de jonge duinen van het huidige kustlandschap waren gevormd. Sandvoorde komt voort uit de twee woorden 'sante' en 'voorde'. 'Sante' betekent duinen of zand en een 'voorde' is een doorwaadbare plek waar men via het strand gemakkelijk door de duinen het achterland kan bereiken. Zandvoort is ontstaan in een lage duinkom bij twee voorden: de voorde ter plaatse van de Strandweg, nagenoeg in het verlengde van de Kerkstraat en de noordelijk gelegen voorde het Schuitengat. In het Schuitengat werden de vissersboten veilig opgeslagen. De vissersboten werden met paarden het strand opgetrokken en vanaf daar de zee in geduwd.

Zandvoort was lange tijd een tamelijk geïsoleerd vissersdorp, afgescheiden van de bewoonde wereld door een breed duingebied. Door het duingebied was een natuurlijke verbinding met het achterland via twee oost-west lopende visserspaden. De Zandvoorters verhandelden hun vis op de markt in Haarlem. Het strand werd gebruikt als route naar de andere kustplaatsen. De middeleeuwse dorpskern werd verdeeld door de Kerkstraat die vanaf de Dorpskerk omhoog naar het strand liep. De Dorpskerk vormde het meest oostelijk gelegen oriëntatiepunt aan de rand van de laagte. De bebouwing in de dorpskern bestond voor een belangrijk deel uit eenvoudige vissershuizen van één laag met zadeldak en vaak wit gepleisterde buitenmuren.

Uitsnede kaart Haarlem en omstreken rond 1724 door Cornelis Velzen. Het kustdorp Zandvoort gelegen in een breed duingebied en met één pad verbonden met de stad Haarlem.

Heerlijkheid

In tegenstelling tot Bentveld, dat al in 960 staat opgetekend in de historische bronnen als goed van de Sint Maartenskerk in Utrecht, is over de vroegste geschiedenis van het dorp Zandvoort weinig bekend. Een eerste document dateert uit de periode onder het bewind van Karel de Stoute (1467-1477) waarin de omvang van het dorp wordt aangegeven. Zandvoort telde toen 100 door vissers en boeren bewoonde huizen en kende een periode van bloei. Zandvoort behoorde in die tijd tot de Heerlijkheid Brederode, een situatie die zou duren tot in de 18de eeuw.

De periode van bloei werd gevolgd door een periode van achteruitgang aan het einde van de 15de eeuw. Er was voedselschaarste en economisch ging het slecht in de hele regio. De bevolking leed zwaar onder de hoge belastingen. Een belastingverhoging in 1491 leidde tot de Opstand van het Kaas- en Broodvolk van Kennemers, Westfriezen en Waterlanders tegen de stadhouder Jan van Egmont. De opstand werd neergeslagen door de Hertog Albert van Saksen, waarbij Zandvoort geplunderd werd. Als gevolg hiervan, in combinatie met de pestepidemie in 1493, halveerde het aantal bewoonde huizen in Zandvoort.

Daarna kende Zandvoort wederom een periode van bloei tot aan de Tachtigjarige Oorlog. In 1553 waren er 171 bewoonde huizen. Dat aantal slonk weer, vanwege oorlog, stormvloed en pestepidemieën, tot 98 in 1732. Nadat de katholieke familie Van Brederode Holland had verlaten tijdens de Reformatie, kon de Amsterdamse koopman Paulus Loot de heerlijkheid Zandvoort in 1722 kopen op een veiling van de Staten van Holland voor een prijs van 10.500 gulden. Hij zorgde ervoor dat Zandvoort over een groot grondgebied kon beschikken; zijn beheer heeft bijgedragen aan het behoud van het dorp tussen de duinen.

Gezicht op het strand bij Zandvoort rond 1600 door Hendrik Cornelisz. Vroom. Op het strand liggen de bomschuiten klaar om af te varen en wordt de vers gevangen vis verhandeld. Op de achtergrond het dorp Zandvoort met kerk als meest oostelijke punt en op het duin de vuurbaak, de locatie waar later de watertoren zou verrijzen.

Badcultuur

In 1824 volgde Jonkheer Barnaart de nakomelingen van Paulus Loot op als landheer van Zandvoort, dat toen circa 700 bewoners telde. Barnaart zette de ontwikkeling van Zandvoort tot badplaats in gang. Hij liet tussen 1824-1826 de Zandvoortselaan aanleggen om de bereikbaarheid te verbeteren en in 1828 werd Hotel Groot Badhuis geopend. De badcultuur won aan populariteit, zowel vanuit een streven naar gezond leven als voor plezier. Zandvoort kreeg een treinstation, wat niet veel kustplaatsen overkwam. De visserspaden werden verhard, de voor Zandvoort kenmerkende verandawoningen werden gebouwd en de duinen werden

geëxploiteerd als grootschalige drinkwatervoorziening van Amsterdam.
De Tweede Wereldoorlog had op Zandvoort een verwoestende impact. Net als bij andere kustplaatsen moest de bebouwing langs de kust worden gesloopt en plaatsmaken voor de aanleg van de Atlantikwall. De wederopbouw betekende een nieuwe impuls voor Zandvoort. Er werd een lommerrijk hofje en een markante watertoren gebouwd, en er verrezen grootschalige appartementencomplexen en vrijstaande villa's nabij het strand, waaronder de unieke naoorlogse kunstenaarswoning van Nel Klaassen en Jaap Bouhuys. En achter de wederopbouw-strook kan de oplettende beschouwer vanaf de Hogeweg, nog altijd genieten van het uitzicht over het glooiende dakpannenlandschap van de historische kern met daartussen het topje van de stokoude kerktoren.

Zandvoort omstreeks 1940

Conclusie

Het landschap is bepalend geweest voor de ruimtelijke structuur van het dorp. Door de ligging van Zandvoort in een natuurlijk dal, vlak achter de duinen, en met in het oosten het belangrijke handelscentrum Haarlem kent het dorp een oost-west structuur. De belangrijkste infrastructuur is oost-west georiënteerd en de Dorpskerk is lange tijd het meest oostelijke oriëntatiepunt van het dorp geweest.

Tot aan het begin van de 19e eeuw was Zandvoort een vissersdorpje, zonder havenfaciliteiten. Door de ontwikkeling van grotere vissershavens als IJmuiden, Katwijk en Den Helder is de betekenis van Zandvoort als vissersplaats tegen de eeuwwisseling geheel verdwenen, waarna de betekenis van Zandvoort als badplaats toenam. De Tweede Wereldoorlog heeft een grote impact op het karakter van het dorp gehad. De wederopbouwperiode werd aangegrepen om een nieuw Zandvoort te ontwikkelen waarbij de focus werd gelegd op het massale strandtoerisme en recreatie.

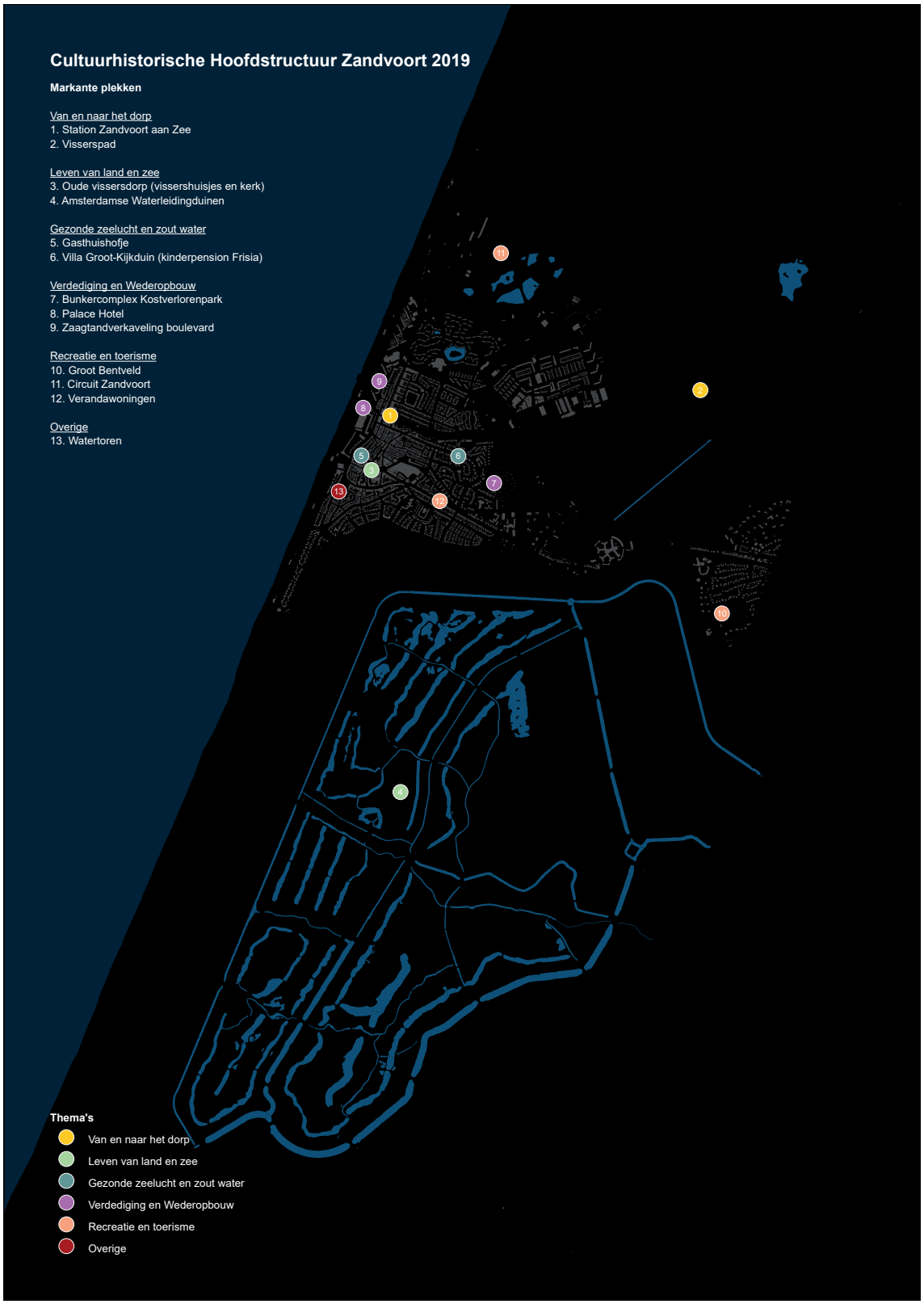

Markante plekken gerelateerd aan de thema's

3. Thema's

In dit hoofdstuk worden 5 belangrijke historische thema's van de ruimtelijke geschiedenis van Zandvoort behandeld. Het zijn de narratieve dragers van de cultuurhistorische hoofdstructuur: de verhalen die de historisch-morfologische structuur betekenis geven. De historisch-narratieve structuur heeft een thematische opbouw.

Van en naar het dorp

In het overwegend natte en daardoor slecht toegankelijke Hollandse landschap vormden de strandwallen van oudsher belangrijke verbindingsaders tussen noord en zuid. Reeds sinds de prehistorie maakte men gebruik van landwegen langs de flanken van deze relatief hoog gelegen landschapselementen. Vaak zijn (delen van) deze oude landwegen nog herkenbaar in de naar 'Here(n)weg'. Vanaf die doorlopende weg 'prikten' op verschillende plaatsen paden naar het westen de duinen in tot aan de vissersdorpen: de Zeeweg. Deze kamstructuur is kenmerkend voor de Hollandse kust en heeft er – anders dan bijvoorbeeld in België - voor gezorgd dat er geen doorlopende weg direct langs het strand is ontstaan. Daardoor hebben veel kustdorpen zich op beperkte schaal ontwikkeld tot relatief bescheiden badplaatsen; zo ook Zandvoort.

Een kaartuitsnede van Haarlem en omstreken rond 1647. Te zien is het visserpad de 'Santvoorder Wech' dat de verbinding vormde tussen Zandvoort en Haarlem.

Een geïsoleerd dorp
Het vissersdorp Zandvoort lag tamelijk geïsoleerd achter de duinenrij. Waar het grootste deel van Holland voornamelijk bereikbaar was over het water - via rivieren, kanalen en grachten - was Zandvoort alleen direct verbonden met de zee en via twee visserspaden verbonden met het achterland. Voor een haven was geen geld, het vlakke strand maakte het mogelijk om de eenvoudige vissersboten de zee in te trekken. De vuurbaak, gelegen op het hoge duin ten zuiden van de dorpskern (daar waar nu de watertoren staat), zorgde ervoor dat de vissers vanaf de nabijgelegen visgronden weer veilig konden landen.

De verbinding met de buitenwereld over land beperkte zich tot twee zandpaden die door de duinen naar de markt in Haarlem liepen. Het strand vormde doorgaans een begaanbare verbinding met Egmond in het noorden en Scheveningen in het zuiden. De Santvoorder Wech naar Aerdenhout en het Vischpad naar Overveen werden door de vislopers gebruikt om de vangst naar de Grote Markt in Haarlem te brengen.

De kousenpaal werd door de vislopers als steunpaal gebruikt bij het uittrekken van hun schoenen en kousen

Het Vischpad begon halverwege de tegenwoordige Haltestraat, ten noorden van de oude dorpskern. Daar stond de 'kousenpaal', die werd gebruikt als steunpaal voor de vislopers die daar hun schoenen en kousen uittrokken om de reis op blote voeten door het mulle zand te vervolgen. Na de klim over het hoge duin De Blinkert werd bij de herberg Kraantje Lek uitgerust en de kousen en schoenen weer aangetrokken om de reis over de verharde weg naar Haarlem te vervolgen. Op de terugweg vanuit Haarlem via Overveen werd door de vislopers vaak nog even uitgerust bij het Hof van Holland (tegenwoordig 't Wapen van Kennemerland) in het huidige Ramplaankwartier. De lege visemmers lieten zij dan buiten staan waardoor het Hof van Holland nog altijd bekend staat als De Stinkende Emmer. Het oorspronkelijke Vischpad liep aan de noordzijde van de spoorbaan, vrijwel in dezelfde richting; het huidige Visserspad loopt aan de zuidzijde ervan.

De vislopers die over de Santvoorder Wech via Aerdenhout naar Haarlem liepen, rustten vaak even uit bij de herberg Het Gulden Klaverbladt; het monumentale pand De Haringbuys dat inmiddels tussen de twee rijstroken van de Zandvoorterweg op een soort eiland staat.

Gezicht op de Blinkert en herberg Kraantje Lek, op de voorgrond enkele vislopers

Een toegankelijk dorp

Toen in de 19de eeuw de belangstelling voor Zandvoort als badplaats groeide, en er badplaatsvoorzieningen werden gerealiseerd, kon een verharde verbindingsweg niet meer ontbreken. Tussen 1824 en 1828 werd de Santvoorder Wech bestraat, vanaf toen Zandvoortselaan – Haarlemmerstraat geheten, de huidige N201. Tegelijkertijd werd de Zandvoortselaan middels een 'hoge weg' doorgetrokken over het duin richting de kust ter ontsluiting van het Zandvoortse Hotel Groot Badhuis.

In 1881 werd het initiatief genomen tot het plan Nieuw Zandvoort, waarin onder andere de bereikbaarheid van Zandvoort een thema was. De Kostverlorenstraat werd om de oude dorpskom heen gelegd om de villawijk beter met het strand te verbinden. In datzelfde jaar wordt in de richting van het oorspronkelijke 'Vischpad' de spoorlijn Haarlem – Zandvoort aangelegd en raakte Zandvoort via het spoor verbonden met de buitenwereld: eerst Haarlem en Amsterdam, later kwamen er directe lijnen met Duitsland en verder. Om het station Bad-Zandvoort, dat wat afgelegen in de duinen ten noorden van de dorpskern lag, beter te ontsluiten werd in 1890 de Haltestraat aangelegd, aanvankelijk de Spoorwegstraat geheten.

Om de verdere ontwikkeling van Zandvoort als badplaats te bevorderen werd in 1899 ook de elektrische tramlijn Haarlem-Zandvoort geopend. Deze structuur is nog in het huidige landschap beleefbaar als het fietspad Voormalige Trambaan, die overgaat in de Prinsesseweg om uiteindelijk uit te komen op het Raadhuisplein waar de voormalige tramhalte was. In 1914 werd de tramlijn doorgetrokken naar Amsterdam, zodat Zandvoort overspoeld werd met dagjesmensen uit de stad. In enkele decennia groeide het eens zo geïsoleerde vissersdorp uit tot een badplaats geschikt voor massaal strandtoerisme.

De Hogeweg over het 'hoge' duin ter ontsluiting van hotel Groot Badhuis

Het Tramplein in Zandvoort, nu het Raadhuisplein

Op de voorgrond het voormalige treinstation Bad-Zandvoort met daarachter de passage omstreeks 1900. Via de passage bereikte men het strand en het Kurhaus

Stationsplein Zandvoort met het karakteristieke kopstation

Leven van land en zee

De enige verwijzingen naar het visserij-verleden van Zandvoort zitten in straatnamen als het Visscherspad en het Schuitengat en enkele viskarren op het strand. Er is geen haven of visafslag te bekennen. Toch hebben de Zandvoorters altijd van de zee en het landschap geleefd. Een heel karakteristiek bewijs van het leven van land en zee is het landschap van de Waterleidingduinen, met de infiltratiegeulen en het monumentale pompstation. Behalve dat er nog altijd liters en liters helder drinkwater geproduceerd worden, is het ook een aantrekkelijk natuurgebied, populair bij wandelaars.

Het pompgebouw bij de Oranjekom

Visserij

De visserij is tot aan de 19de eeuw het hoofdmiddel van bestaan in Zandvoort geweest. De korte afstand tussen de visgronden en de kust maakte het mogelijk om met primitieve vaartuigen de visserij te beoefenen. Voor een haven was geen geld en bovendien liep een dergelijke zeehaven een grote kans op verzanding. De vlakke vissersboten (bomschuiten) boden de uitkomst. In het najaar werden de schuiten hoog op het strand getrokken tot tegen de duinen om in het voorjaar weer terug naar de waterlijn gebracht te worden. Dit gebeurde met minstens tien paarden en evenveel mannen. De schuiten moesten vanaf het strand afvaren, maar daar ook weer aanlanden (in feite stranden). De levensduur werd hierdoor aanzienlijk beperkt. Bij vloed zeilden de vissers uit en bij vloed keerden ze terug, waarna de schepen over de zandbanken en door de branding op het strand werden getrokken. De door de bomschuiten aangevoerde vis werd op het strand uitgeladen en ter plekke verkocht. De afnemers waren vooral de vrouwen die de vis naar Haarlem brachten, terwijl de mannen weer

naar zee vertrokken. Vrouwen en kinderen bleven alleen achter als de mannen vaak voor langere tijd op zee verbleven. Om evengoed eten op tafel te krijgen verdienden zij wat bij door het vislopen of het breien van de netten.

In 1514 bestond de Zandvoortse vloot uit tien bomschuiten, met platte bodems, waardoor ze makkelijk door de branding op het strand konden landen, en twee haringschepen die eigendom waren van Haarlem. Door de eeuwen heen groeide de vloot gestaag. De door de mannen gevangen vis werd door de vislopers - meestal vrouwen - naar de vishal op de Grote Markt in Haarlem gebracht om daar verkocht te worden. Het ene visserspad liep via Overveen, de andere via Aerdenhout.

Naast visserij op de Noordzee namen sommige Zandvoorters in de 17de eeuw deel aan de walvisvangst bij Groenland. Bovendien vond tot aan de 20ste eeuw langs het strand schelpenvisserij plaats voor de kalkbranderij: de tot kalk gebrande schelpen werden als bestandsdeel voor de metselspecie gebruikt. De huidige 'Schulpweg' in Aerdenhout herinnert nog aan de route die de schelpenvissers vanaf het strand per kar aflegden naar de Leidsevaart in Haarlem, waar de schelpen verscheept werden. Vanaf de ingebruikname van de spoorlijn in 1881 werden de schelpen per trein naar Haarlem vervoerd. Bij het pakveld ten noorden van de dorpskom, waar voorheen de visnetten werden geboet, werden nu de schelpen gelost. De Pakveldstraat herinnert hier nog aan. Door de opkomst van de grotere schepen en havens vanaf de 19de eeuw verplaatste de visserij zich naar havenplaatsen als Scheveningen, Katwijk, IJmuiden en Den Helder en kwam aan de Zandvoortse visserij een einde.

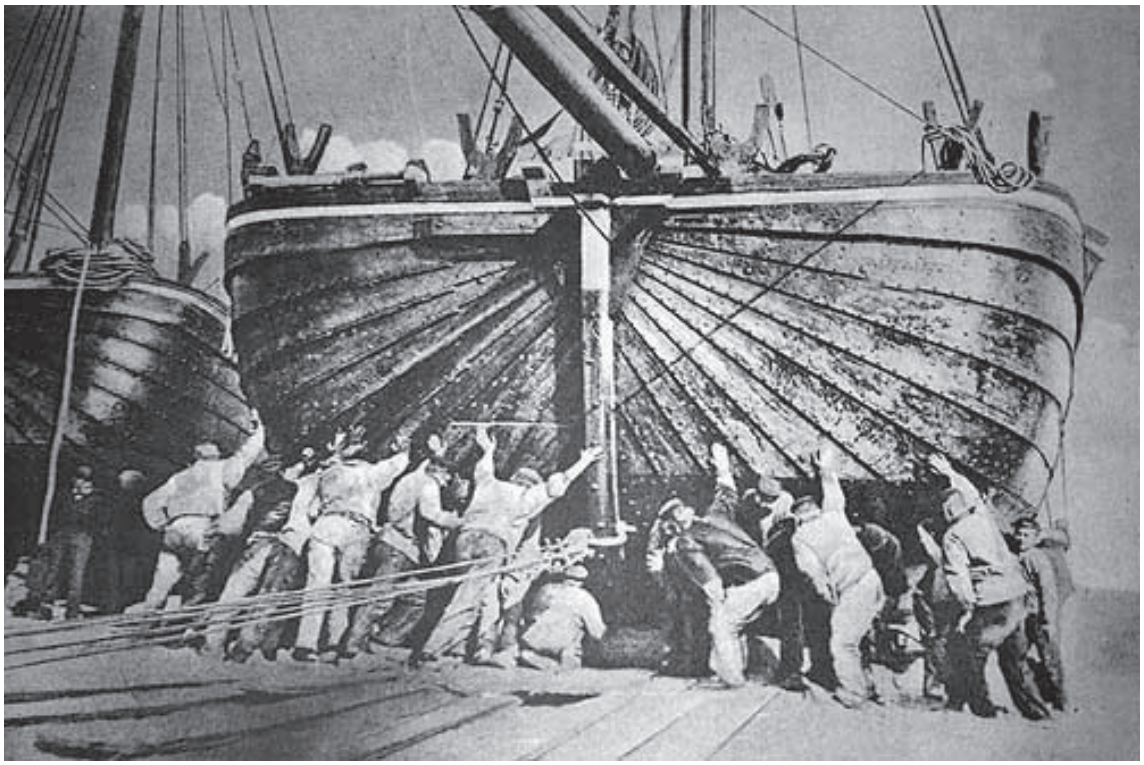

Een bomschuit wordt de zee ingeduwd

Een schelpenvisser op het strand van Zandvoort omstreeks 1900. In de kar een lading schelpen bestemd voor de kalkovens.

Duinlandbouw

Het duinlandschap rondom Zandvoort zorgde voor bescherming tegen de zee en werd benut voor het directe levensonderhoud. De duinen waren vroeger door de hoge grondwaterstand veel natter dan nu, er waren zelfs duinmeren aanwezig. Men gebruikte het duingebied voor het steken van plaggen als brandstof, het maaien voor veevoer, het winnen van helmgras voor dakbedekking, het weiden van vee, de houtkap en op kleine schaal bedreven de Zandvoorters duinlandbouw. Vanaf de late 17de eeuw en met name in de 18de eeuw werd er serieus werk gemaakt van het cultiveren van woeste gronden. Om verstuiving, wildvraat en roofbouw tegen te gaan werden de percelen uitgediept en de akkers omwald en beplant met doornstruiken. Het was de tijd waarin de duinboerderijen zoals het Paradijs, het Rozenwater, Costverloren en het Pannenland werden gesticht, waar aardappelteelt plaatsvond.

Voormalige duinboerderij in het Paradijsveld

Waterwinning
Een belangrijke omwenteling in de geschiedenis van de duinboerderijen en aardappelteelt was de groei van de drinkwaterwinning. De aanwezige zoetwaterbellen vormden een permanente voorraad zuiver water die de Zandvoorters als drinkwater gebruikten. Het duinzand zuiverde regenwater op een natuurlijke manier van vuil en bacteriën. Dankzij de onderliggende kleilaag zakte het water niet te diep en kon het gemakkelijk gewonnen worden. In de 18de eeuw begon men met het op kleine schaal exploiteren van deze watervoorraad voor de bewoners van Amsterdam. Toen aan het begin van de 19de eeuw, na wederom een cholera-epidemie, het besef doordrong dat schoon drinkwater belangrijk was voor de volksgezondheid kwam de grootschalige winning op gang. In 1851 werd de 'Amsterdamsche Duinwater Maatschappij' opgericht, die het heldere drinkwater uit de duinen pompte en via leidingen naar Amsterdam bracht. Gaandeweg werden grote delen van de duinen voor waterwinning gereserveerd, een gebied dat zou uitgroeien tot de huidige Amsterdamse Waterleidingduinen. De toename van de waterwinning leidde tot verdroging van de duinen, waarmee de duinlandbouw lastiger werd. Agrarische activiteiten in de duinen konden het grondwater bovendien vervuilen, dus stopten de boeren er uiteindelijk mee.

De grootschalige waterwinning leidde in de 20ste eeuw tot verzilting van de bronnen. Om dit tegen te gaan werd vanaf 1955 een begin gemaakt met de inlaat van voorgezuiverd Rijnwater en de aanleg van de langgerekte geulen waarin het aangevoerde rivierwater kon infiltreren. Tegenwoordig zuivert PWN een groot deel van het drinkwater in waterfabrieken, maar zuivert ook nog steeds een deel door infiltratie in de duinen. Het water wordt opgeslagen in de Oranjekom en via het pompgebouw afgevoerd. Door de waterwinning zijn de duinen rondom Zandvoort vrij gehouden van verstedelijking en industrialisatie en is een bijzonder rijk natuur- en recreatiegebied ontstaan en in stand gehouden.

De Amsterdamse Waterleidingduinen

Gezonde zeelucht en zout water

De zon, de zee en de duinen zijn altijd van invloed geweest op de gezondheid en het gevoelsleven; een strandwandeling op zijn tijd doet een mens goed. De gezonde zeelucht en het zoute water hebben er dan ook voor gezorgd dat er diverse gasthuizen en kuuroorden in Zandvoort gevestigd waren. Als gevolg van nieuwe inzichten op het gebied van gezondheid ontdekten de medici de zee in de 18de eeuw als heilzame bron van genezing voor allerlei kwalen. Een nieuw fenomeen ontstond: het kuren aan zee op medisch advies, de balneologie. Het luisteren naar het rustgevende geruis van de branding, het genieten van de wolken en het kleurenspel van licht en water en het wandelen langs de vloedlijn; deze activiteiten zouden een heilzame uitwerking hebben op het welzijn van de mens.

Bovendien zou het inademen van de frisse zeelucht en het nemen van zeebaden de mens beschermen tegen en genezen van allerlei kwalen. Het nemen van zeebaden was iets nieuws dat in de tweede helft van de 18de eeuw uit Engeland was komen overwaaien. Baden in zee werd tot dan toe niet fatsoenlijk gevonden. Het zeewater was in Zandvoort relatief heel schoon en zout omdat het ver bij de monding van de vervuilde grote rivieren vandaan was. Het vlakke strand maakte het mogelijk de patiënt per koets de zee in te rijden om daar een zeebad te nemen, en het ongerepte duinlandschap bood een ideale entourage voor wandelingen en ritten te paard. Aan het begin van de 19de eeuw was men niet meer genoodzaakt een zeebad in zee te nemen, maar kon men ook terecht in de zeebadkamers van de hotels. Kuuroord Zandvoort bood beide.

Badkoetsen op het strand van Zandvoort met op de achtergrond hotel D'Orange

Gasthuizen
Zandvoort heeft een reeks sociale voorzieningen gekend voor de verzorging en opvang van ouderen, kinderen, armen, mensen met een beperking en vluchtelingen die hun heil aan de kust zochten. Het eerste Gasthuis, later het Oude Mannen- en Vrouwenhuis genoemd, werd in 1583 gesticht op de locatie van het tegenwoordige Gasthuisplein door Gerrit Willems en zijn vrouw Aeltgen uit het geslacht Brederode. Het Zandvoortse Gasthuis bood onderdak aan twaalf oude lieden. Aan het eind van de 17de eeuw waren de inkomsten voor het gasthuis echter te gering om de patiënten te kunnen onderhouden en sloot het gasthuis. Tijdens de wederopbouw is aan dit Gasthuisplein het schilderachtige Gasthuishofje (1947) gebouwd naar ontwerp van architect B. Stevens, bestemd voor oudere Zandvoorters die hun woning bij de aanleg van de Atlantikwall kwijt waren geraakt. Het is een oase van rust en groen in de drukte van de badplaats.

De ouderenzorg kreeg in 1956 een nieuwe impuls toen het eerste, door de Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden gerealiseerde, moderne zorgcomplex in Nederland geopend: Huis in de Duinen. Het was nadrukkelijk bedoeld voor alle inkomens en voor alle gezindten. Dit complex is ontworpen door de bekende architect Willem van Tijen. Het bejaardentehuis was, als ultiem product van de naoorlogse verzorgingsstaat, een ontwerpopgave waarin de architect moest zoeken naar mogelijkheden om grote aantallen mensen op humane wijze te huisvesten. Hij wilde dat de woningen licht zouden zijn en eenvoudig te luchten waren. Het complex omvatte oorspronkelijk een moedergebouw dat zich waaiervormig uitstrekt, met daaromheen groepjes zelfstandige woningen waardoor een soort 'buurtje' is ontstaan, een dorpsgemeenschap die zich opent naar het omliggende duinlandschap.

De ingang van het Gasthuishofje gelegen aan het Gasthuisplein, gebouwd voor hen die tijdens de Tweede Wereldoorlog hun huis zijn verloren

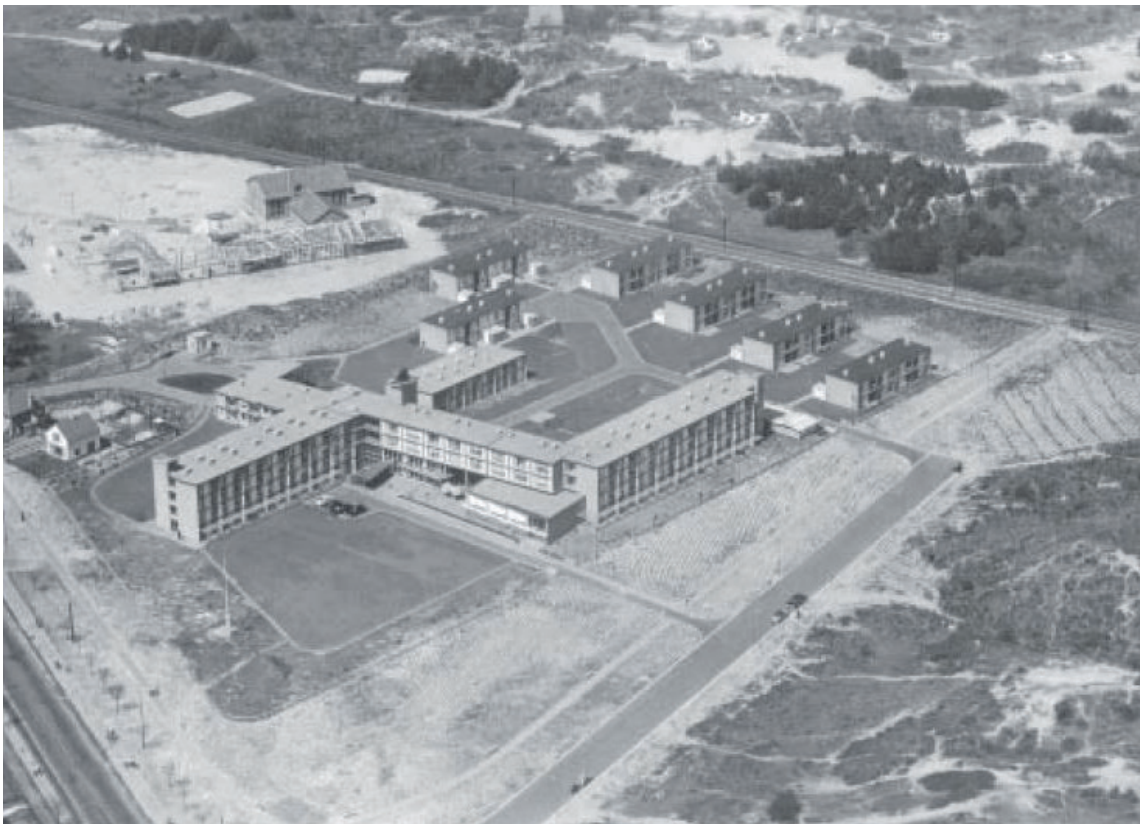

Verzorgingstehuis Huis in de Duinen

Bleekneusjes en minder bedeelden

Ook de zorg voor kinderen was een aandachtspunt in de Zandvoortse gemeenschap. Bleekneusjes, zoals zwakke en ondervoede stadskinderen werden genoemd, konden in Zandvoort tot aan het einde van de 20ste eeuw terecht in een van de twee koloniehuizen om tijdens de vakantieperiode aan te sterken. De belangrijkste doelstelling van de koloniehuizen was om tuberculose te voorkomen bij de zwakke kinderen of te genezen als ze het al hadden. In de Kostverlorenstraat herinnert het Dr. G.J. Plantinghuis , een monumentaal koloniehuis, nog aan deze traditie.

In 1883 werd het Haarlemse Kinderhuis gesticht in Zandvoort, specifiek bedoeld voor Haarlemse bleekneusjes, in een vakantiehuis aan de Hogeweg. Omdat de belangstelling groeide werd in 1901 achter het Badhuis voor Minvermogenden een nieuw Haarlems Kinderhuis gebouwd, op de locatie van de huidige watertoren. Ook bestond er sinds 1899 het kinderpension Frisia, dat in 1905 werd omgedoopt tot Groot-Kijkduin.

Zij die door hun mentale gesteldheid geen gezond leven konden leiden, waren vanaf 1871 in het Badhuis voor Minvermogenden verzekerd van goede verpleging aan het strand. Zij konden in de schone lucht beter worden dankzij het versterkende zeebad. Het Badhuis voor Minvermogenden in Zandvoort was een unicum in Nederland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vervulden onder andere het Badhuis en de Koloniehuizen een belangrijke rol in de huisvesting van Belgische vluchtelingen.

De meest recente loot aan de Zandvoortse zorg-tak is Nieuw Unicum, in 1970 opgericht voor mensen met een fysieke en eventueel ook cognitieve beperking. Het complex van Nieuw Unicum is gelegen in het duingebied. De gezonde zeewind en het heilzame zeewater zijn in Zandvoort altijd ingezet ten behoeve van minder bedeelden en hulpbehoevenden.

Koloniehuis Groot Kijkduin, aan het begin van de 20e eeuw

Het huidige Groot Kijkduin aan de Kostverlorenstraat

Verdediging en Wederopbouw

Luchtfoto van Zandvoort voor de oorlog

Zicht vanaf de nieuwe watertoren tijdens de wederopbouw van Zandvoort

Zandvoort is als klein dorp nooit versterkt geweest. Pas na 1940 verschenen in Zandvoort verdedigingswerken, en wel van Duitse origine. Zandvoort maakte ten tijde van de Tweede Wereldoorlog onderdeel uit van de Atlantikwall, een 5.000 kilometer lange verdedigingslinie vanaf het uiterste noorden van Noorwegen tot aan de grens met Spanje. Om de Atlantikwall te kunnen aanleggen, werd Zandvoort in 1942 op last van de Duitse bezetters grotendeels geëvacueerd, het strand werd tot verboden gebied verklaard en voorzien van mijnen.
Alle bebouwing tot 100 a 200 meter landinwaarts werd gesloopt. Op de kaalgeslagen boulevard en in het omringende duingebied vestigden de Duitse bezetters hun Steunpunt Zandvoort. In het duingebied werd het Landfront opgericht met tankgrachten, tankmuur, drakentandversperringen en een bunkercomplex voor het onderbrengen van de manschappen. Hiervan zijn grote delen nog intact: het bunkercomplex is herbestemd tot zomerhuisjes, de afsluitbare wegversperring is behouden en aangewezen als rijksmonument.

Zicht vanaf de nieuwe watertoren tijdens de wederopbouw van Zandvoort

Wederopbouw

Nadat de oorlog voorbij was, startte de wederopbouw: een door de rijksoverheid geleide operatie om een modern Nederland te laten verrijzen. Speciaal voor badplaatsen schreef de Rijksdienst voor het Nationale Plan in 1948 een rapport over het herstel van de recreatieve voorzieningen langs de kust. De Rijksdienst voorzag een opleving van de badplaatsen en een stevige toename van dagjesmensen en vakantiegangers. Daarmee veranderde het karakter van Zandvoort als badplaats. Enerzijds zou het grootste gedeelte van de bezoekers gaan bestaan uit dagjesmensen die een minimum aan service behoefden omdat ze weinig gebruik maakten van horeca en andere voorzieningen. Daardoor waren minder luxe voorzieningen nodig en minder hotels. Anderzijds werden ook toeristen verwacht die juist langer wilden blijven in de vakantie. De vraag naar volledig gemeubileerde appartementen als vakantieverblijf nam daardoor wel toe.

Rijksbouwmeester Gijsbert Friedhoff maakte een wederopbouwplan voor Zandvoort. Hij greep de kans aan om de ruimtelijke structuur te verbeteren en ruimte te creëren voor de stromen badgasten die men voorzag en het daarmee gepaard gaande autoverkeer. In stedenbouwkundige opzet was het van belang dat onderscheid werd gemaakt tussen bebouwing die het hele jaar gebruikt werd en bebouwing die alleen in de zomermaanden in gebruik was. De fijnmazige stedenbouwkundige opzet van de vooroorlogse badplaats werd in de wederopbouwplannen vervangen door een grootschalige, efficiënte verkeersstructuur met een boulevard, restaurants, appartementencomplexen en bungalows. Achter deze strook van vakantievoorzieningen lag het oude dorp voor de vaste bewoners. Aan de noord- en oostkant van het dorp werden, door de massale toestroom van strandgangers, vakantieparken gerealiseerd.

Aan de Noordboulevard verrezen de appartementenflats in zigzagvorm en aan de Boulevard Zuid de vrijstaande villa's. Als antwoord op de vraag naar een volledig gemeubileerde vakantie-appartementen ontwierp architect Jan Wils in 1969 het Palacehotel aan de Middenboulevard. Eén van de uitgangspunten van het appartementenhotel was de ligging zo dicht mogelijk bij het strand en als visuele afsluiting aan de noordzijde van de boulevard. Het Palacehotel vormt een ensemble met de reeks schuine flats aan de noordzijde, de lagere pleinbebouwing in het centrum en de meer informele groepering aan de zuidzijde. Het is nog steeds de blikvanger van Zandvoort, een goed voorbeeld van een toeristengebouw uit de wederopbouw en als markering van het nieuwe badcentrum.

Veel goed doordachte wederopbouwplannen werden niet zo consequent uitgevoerd als ze waren ontworpen vanwege materiaalschaarste, geldgebrek en bureaucratie. Veel badplaatsen zijn op elkaar gaan lijken en worden gedomineerd door grootschalige, eenvormige hoogbouw. In het algemeen heeft versobering van de architectuur voor een meer generieke en daarmee anoniemere aanblik gezorgd. De oorlog en wederopbouw hebben een zware stempel op het dorp gedrukt.

Uitbreidingsplan Zandvoort, opgesteld door de Provincie en vastgesteld in 1948

Het Palacehotel aan de boulevard van Zandvoort, een ontwerp van de architect Jan Wils

De unieke kunstenaarswoning van Nel Klaassen en Jaap Bouhuys aan de boulevard van Zandvoort.

Recreatie en toerisme

Zandvoort is vooral bekend als badplaats. Louis Davids zong er in 1915 een liedje over: 'De snobs uit Amsterdam, in helder wit flanellen pak, die prefereren Zandvoort want je vindt er meer natuur. Oostende is banaal, Monte Carlo is veel te duur. Liefst gaan ze dus naar Zandvoort, zo beweren ze met klem … Zandvoort aan de Zee, we gaan naar Zandvoort aan de Zee'. Naast het strand, de duinen en de zee heeft Zandvoort inmiddels een uitgestrekte boulevard, winkelstraten, musea, horeca, het circuit, het circus en het omliggende natuurgebied. Voor elk wat wils. De aantrekkingskracht van Zandvoort op recreanten gaat terug tot de 16de eeuw.

De voormalige buitenplaats Groot Bentveld

Recreëren op buitenplaats Groot Bentveld

De stedelijke elite van Amsterdam ontdekte in de 16de en 17de eeuw het duingebied als geschikte omgeving om je terugtrekken uit de stinkende en benauwde stad. Voor de welgestelden was het bezit van een buitenplaats naast een goede belegging bovenal een statussymbool. Aanvankelijk ging de voorkeur uit naar de omgeving van Beverwijk en Velsen, een gebied dat gemakkelijk over het IJ te bereiken was. Na de aanleg van de trekvaart Haarlem-Leiden in 1657 ontstonden langs de oevers buitenplaatsen en werden ook in de binnenduinrand en het duingebied buitenplaatsen opgericht zoals Groot Bentveld. Groot Bentveld is van oorsprong een duinboerderij die in 1706 gekocht werd door de familie Lestevenon als buitenplaats. Er werd geflaneerd door het park, de mannen jaagden in de duinen en de vrouwen ontmoetten elkaar in de theekoepels.

Groot Bentveld wordt in 1722 uitgebreid met een stuk duingebied en in 1747 samengevoegd met Klein Bentveld. Het reliëfrijke duinlandschap was erg aantrekkelijk en geschikt voor de aanleg van parken in Landschapsstijl, met glooiende paden en gazons, bosschages, vijverpartijen en tuinsieraden. De Amsterdamse familie Van Eijs uit kocht het huis in de 18de eeuw, liet een landschapspark aanleggen en het duingebied aanplanten met naaldbomen. Zij benutten het duingebied als recreatieterrein.
Een bekende vorm van duinrecreatie is de plezierjacht op fazanten en vinken. Aan het einde van de 13e eeuw werd het konijn in het duingebied geïntroduceerd voor de vacht en het vlees en als tijdverdrijf voor de bewoners en bezoekers van de buitenplaatsen. Het konijn had echter ook verregaande invloed op het landschap van de duinen, dat verschraalde.

Het vangen van vinken was een populair tijdverdrijf in de herfst, wanneer de vogels vanuit het noorden over de Nederlandse kuststrook naar het zuiden vlogen om daar te overwinteren. Het lokken van vogels gebeurde op speciaal aangelegde vinkenbanen. Rond het veld stonden bomen om de overvliegende vogels te lokken en tussen de netten stonden lokvogels opgesteld. De gevangen vinken werden geroosterd tot snack of in volières gehouden. In het duingebied rondom Zandvoort lagen vinkenbanen bij het Renbaanveld en bij Groot Bentveld, volgens de familie Van Lennep 'eene der oudste en vermaardste vinkebaanen ten noordwesten en zuidwesten van Haarlem'. Het Renbaanveld staat tegenwoordig onder water, maar bij laag water zijn restanten van de baanwalletjes zichtbaar. In 1912 werd de jacht op de vinken verboden. In de Amsterdamse Waterleidingduinen, nabij de Oranjekom staat nog een gerestaureerd vinkershuisje vanuit waar men de vinkenjacht bekeek.

De vinkenbaan

Circuit van Zandvoort
In 1939 werden de eerste straatraces met auto's gehouden door de nieuwe straten van Zandvoort-Noord. De burgemeester, H. van Alphen, besloot zich vervolgens in te gaan zetten voor een racecircuit voor Zandvoort. Het zou als attractie dienen en voor meer toerisme zorgen. Het duingebied ten noorden van de dorpskom werd als locatie gekozen voor de aanleg van het permanente circuit. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog betekende stagnatie, maar niet het einde. De ontwikkelingen voor het circuit gingen door. Van Alphen wist de Duitse bezetter te overtuigen van het nut van een asfaltlint door de duinen, dit zou dienen als 'Paradestrasse' voor de overwinnaar. Zodoende werd nog tijdens de Tweede Wereldoorlog aangevangen met de bouw van het circuit. Achter de eerste duinrand werd door Zandvoortse tewerkgestelden een baan van aarde aangelegd die werd verhard met oorlogspuin. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was daardoor een flink deel van het circuit al gerealiseerd. Uiteindelijk wordt de baan in 1948 geasfalteerd en wordt de eerste autorace verreden.

Het circuit in de duinen van Zandvoort

Badplaats
De opkomst van de balneologie, het uit medisch oogpunt nemen van baden, vormde de basis van de ontwikkeling van Zandvoort als badplaats. De internationale badplaats-trend werd in Engeland ingezet met de oprichting van het eerste Coastal Resort in Brighton. In 1824 richtten enkele notabelen in Zandvoort een comité op voor de aanleg van badplaatsvoorzieningen. Bijzonder is dat het comité naast de koninklijke goedkeuring, ook een financiële bijdrage ontving van Koning Willem I. Vier jaar later opende het Hotel Groot Badhuis, dat 36 kamers en

Ontwerp voor de aanleg moderne badplaats Zandvoort

8 zeebadkamers telde. Men was niet langer genoodzaakt om per koets een zeebad in zee te nemen, maar kon terecht in de comfortabele zeebadkamers van de hotels. Er werd een weg en andere voorzieningen aangelegd. Aan het einde van de 19de eeuw gold de strandvakantie niet meer alleen als medische noodzaak, maar werd het gezien als een recreatieve aangelegenheid.

Omstreeks 1880 vatte de rijke zakenman Gustav Eltzbacher het plan op om van Zandvoort een mondaine badplaats te maken. Hij kocht een groot stuk duin ten noorden van het dorp en plande de bouw van een kurhaus, schouwburg, diverse hotels, een passage en villa's. Zijn plan is voor een groot deel gerealiseerd. Zandvoort beschikte daardoor over alle denkbare voorzieningen voor vermaak en comfort. De renbaan werd halverwege de 19de eeuw in de zuidelijke duinen aangelegd, daar waar eerst de vinkenbaan was gelegen. De Zandvoortse Sociëteit organiseerde daar wedlopen en harddraverijen. De renbaan is nog herkenbaar in de Renbaanplas en het Renbaanveld. Het badleven werd hoofdmiddel van bestaan. Wie het kon betalen kocht een huis in Zandvoort om in de zomermaanden te wonen.

De aanleg van de treinverbinding tussen Haarlem en Zandvoort in 1881, gevolgd door de aanleg van de elektrische tram in 1899 en de aanleg van de Zeeweg in 1921 maakte Zandvoort uitzonderlijk goed bereikbaar. Begin 20ste eeuw kwam het luxe badplaatsvertier voor de rijken binnen het bereik van de gegoede burgerij: door groei van de welvaart en vrije tijd trok Zandvoort een almaar breder publiek. Zandvoort werd dan ook dé zeebadplaats voor de regio Amsterdam.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog betekende echter het einde van Zandvoort als mondaine badplaats. In 1942 werd de toegang tot het strand verboden en werd de evacuatie afgekondigd. Daarna bleef een triest verlaten oord over. Na de evacuatie werd alle bebouwing tot 200 meter landinwaarts gesloopt om er de Atlantikwall te kunnen bouwen.

Na de Tweede Wereldoorlog maakte rijksbouwmeester Gijsbert Friedhoff een wederopbouwplan voor Zandvoort met veel ruimte voor 'het in grootschen stijl te organiseren zomerbedrijf'. Hij voorzag een stevige toename van dagjesmensen en vakantiegangers. De seizoensgebondenheid van de badplaats werd doorgezet in de stedenbouwkundige opzet, door onderscheid te maken tussen bebouwing die het hele jaar gebruikt werd en bebouwing die alleen in de zomermaanden in gebruik was. Er werden restaurants, appartementencomplexen, bungalowparken en strandtenten gerealiseerd.

De renbaan

De boulevard van Zandvoort omstreeks 1920

‘Niets is beter dan in Zandvoort aan de zee te zijn’
In de periode na de wederopbouw richtte Zandvoort zich steeds meer op massarecreatie vanuit Nederland en Duitsland en realiseerde daarbij passende voorzieningen. In 1987 opende het casino haar deuren, de eerste locatie waar legaal gegokt mocht worden, en in 1986 werd het Circus van Zandvoort ontworpen door Sjoerd Soeters, dat vertier bood in de vorm van een speelautomatenhal en een bioscoop. Zandvoort heeft zich ontwikkeld van vissersdorp naar luxe badplaats tot een badplaats voor het brede publiek gericht op recreatie.
Het liedje van Louis Davids uit 1915 kreeg in 1982 een opvolger van de Pasadena Dream Band:
‘He, ga je mee, naar Zandvoort aan de zee?
Katwijk is leuk en Hoek van Holland is fijn,
Maar niets is beter dan in Zandvoort aan de zee te zijn.’

Poster Zandvoort aan Zee

Gebiedsindeling Zandvoort

4 Gebieden

In dit hoofdstuk worden 9 belangrijke gebieden in het dorp behandeld. Gebieden worden gevormd door buurten, zones of landschappen die een samenhang laten zien in hun ruimtelijke verschijningsvorm, functie en/of betekenis voor het dorp en vaak in eenzelfde periode zijn ontstaan of ontworpen. De gebieden zijn samengesteld op basis van de buurtindeling van Zandvoort.

Veel gebieden worden omgrenst of doorsneden door straten, water of de spoorlijn, die zelfstandige betekenis als 'lange lijn' hebben maar tegelijk ook bijdragen aan het specifieke karakter van de buurt. Daarom moet de gebiedsbeschrijving altijd worden 'gekruist' met de beschrijving van de lange lijnen in het volgende hoofdstuk.

Voor alle gebieden is een globale waardebepaling gegeven. Deze worden niet gegeven in de tekst of op kaart. Waardering zit in de kernkwaliteiten.

1. Boulevard en Strand

Noordboulevard, Middenboulevard en Boulevard Zuid

Ontstaansgeschiedenis

De ontwikkeling van Zandvoort tot badplaats en daarmee van de boulevard vond plaats vanaf het begin van de 19de eeuw. De eerste hotels werden rond 1824 gebouwd in de duinen aan de kust. Vanaf 1880 werden ambitieuze plannen ontwikkeld om van Zandvoort een luxe badplaats te maken. De spoorlijn Haarlem-Zandvoort en het plan Nieuw Zandvoort werden hiertoe ontwikkeld. Ten noorden van het dorp kocht de Bouwgrondonderneming Zandvoort een stuk duingrond, waarvoor J.C. van Wijk een stedenbouwkundig plan ontwierp met een boulevard om te flaneren. In korte tijd groeide het vissersdorp uit tot een mondaine badplaats met bijbehorende monumentale bebouwing, een geliefde bestemming voor welvarende lieden.

Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog was de boulevard een belangrijke strategische verdedigingslinie als onderdeel van de Atlantikwall. De boulevard en het strand werden tot verboden terrein verklaard, bestaande bebouwing werd gesloopt en de kusstrook werd voorzien van bunkers en andere verdedigingswerken.

Na de oorlog maakte rijksbouwmeester G. Friedhoff een wederopbouwplan om van Zandvoort een badplaats te maken voor een breder publiek. Hij greep de gelegenheid aan om de ruimtelijke structuur te verbeteren, ruimte te creëren voor het autoverkeer en voor de stromen badgasten die men voorzag. De fijnmazige stedenbouwkundige opzet van de vooroorlogse mondaine badplaats werd in de wederopbouwplannen vervangen door een grootschaliger verkeersstructuur. Langs de zee werd een wandelboulevard aangelegd met appartementenhotels in een zaagtandpatroon, georiënteerd op het zuiden, en loodrecht daarop lage vleugels voor cafés en restaurants. Langs een deel van de boulevard verscheen strokenbouw met opvallende balkons gericht op het zuiden en een ander deel werd gereserveerd voor vrijstaande, individuele villabebouwing.

In de jaren '60 en '70 viel Zandvoort onder de stedenbouwkundige regie van Th. Nix. Deze tijd kenmerkte zich door nog ingrijpender schaalvergroting en massatoerisme, met ruim baan

voor auto's. Beeldbepalend was de hoogbouw die in deze periode werd gerealiseerd, met als voorbeeld het Palacehotel aan de Middenboulevard ontworpen door architect Jan Wils. Een ambitieus structuurplan moest Zandvoort verder gereed maken voor massatoerisme: een brede noordelijke randweg die aansloot op een nieuw kerngebied aan de Noordboulevard. De Noordboulevard heeft echter nooit de beoogde uitstraling gekregen. De voorgestelde markante koptorens zijn nooit gebouwd, de bouwblokken kregen gesloten plinten en de groene tussenruimtes hadden geen publieke betekenis. Op het strand kwamen strandpaviljoens en strandhuisjes; in het hoogseizoen staat het strand vol en in het laagseizoen maakt het strand soms een desolate indruk. Door de gedeeltelijke uitvoering van de ambitieuze plannen, de soms matige staat van onderhoud van de bebouwing en de grote druk van het massatoerisme in het hoogseizoen, heeft Zandvoort een wat schrale uitstraling langs delen van de Noordboulevard.

Kernkwaliteiten

- Ligging op de overgang van het reliëfrijke duingebied en het strand van de Noordzee. De hoge ligging van de boulevard is van waarde omdat het werkt als een balkon waardoor strand en zee sterk worden beleefd.
- De boulevardzone is van waarde als overgangs- en verblijfsgebied. Het vormt in ruimtelijke zin een verbinding tussen de zee en Zandvoort.
- De boulevard is van waarde als verbindende grote structuur en bestaat uit drie deelgebieden met een eigen karakteristiek.
    - De kenmerkende wederopbouwarchitectuur in de vorm van zaagtandverkaveling aan de Noordboulevard.
    - De bebouwing aan de Middenboulevard kenmerkt zich door gemengde hoogbouw en strokenbouw met opvallende balkons.
    - Bebouwing aan de Zuidboulevard bestaat voornamelijk uit vrijstaande, kleinschalige wederopbouwbebouwing op ruime kavel. De kaprichting haaks op de weg of een kwartslag gedraaid.
- De woonwijk Van Speijkstraat gelegen tussen de zaagtandverkaveling van de Noordboulevard en de dorpskern. Kenmerkend is de sterke menging van oude en nieuwe bebouwing. De oude bebouwing is deels in de oorlog bewaard gebleven.
- Het Palacehotel is de blikvanger van Zandvoort. Als hoogbouw een voorbeeld van wederopbouwarchitectuur en als oriëntatiepunt representatief voor de markering van het nieuwe badcentrum. Het Palacehotel is daarmee een identiteitsbepalend object.

De boulevard van Zandvoort omstreeks 1920

De Middenboulevard van Zandvoort

Vrijstaande bebouwing aan de Boulevard Zuid

2. Kostverloren

Ontstaansgeschiedenis

Gelijktijdig met de ontwikkeling van de boulevard werden omstreeks 1880 plannen gemaakt om het duinlandschap rondom het dorp in exploitatie te brengen en te ontwikkelen tot villapark en wandelgebied om nieuwe bewoners en badgasten aan te trekken. Het gebied Kostverloren was tot dan toe een groen, laag gelegen, golvend duinlandschap ten oosten van het dorp dat was vernoemd naar de oude duinboerderij 'Costverloren'. In 1871 kocht de Burgelijke Maatschap Bouwmaatschappij Zandvoort de oude duinboerderij met omliggende gronden, sloopte het en liet de Amsterdamse architect A.L. van Gendt een ontwerp maken voor een groot villapark met 52 percelen. Het gebied is ontwikkeld volgens de tuinstad typologie. Deze typologie kwam voort uit een afkeer van de stad, die als bron van veel ellende werd gezien. Men wilde door de ontwikkeling van de tuinstad de rust en natuur van een plattelandsgemeenschap combineren met de faciliteiten en werkgelegenheid van de stad.
Er werd een buurtgewijze opbouw gerealiseerd met vrijstaande woningen op grote kavels langs een gebogen stratenpatroon. Dit stratenpatroon vond zijn oorsprong in het duinverloop zoals in het landschap aanwezig was. De woningen kregen zowel een voor- als achtertuin wat bijdraagt aan het groene karakter van de buurt, wat wordt ondersteund door de aanwezigheid van laanbeplanting. Centraal in de wijk staat de gereformeerde kerk aan de Julianastraat, die inmiddels is herbestemd als woning.

In 1881-1882 werd de Kostverlorenstraat aangelegd om de badplaats Zandvoort beter te ontsluiten. Deze straat vormde de lange lijn tussen de Kostverlorenvillawijk en het strand. Om de verkoop van de percelen te stimuleren werd in 1908 het Kostverlorenwandelpark geopend aan de oostzijde van de Kostverlorenstraatweg. Vanaf dat moment vulde het gebied zich met badvilla's en pensions met een karakteristieke architectuur met de veelvuldige toepassing van erkers en veranda's. De nog open gebieden in het villapark werden na de Tweede Wereldoorlog bebouwd met in serie geplaatste blokjes woningbouw aan de zuidzijde van het gebied. Aan de oostzijde van de Kostverlorenstraat zijn nog een aantal op zichzelf staande buurtdelen.

Kernkwaliteiten

- De duinondergrond is bepalend geweest voor de organische inrichting van het gebied Kostverloren.
- De naam van het gebied verwijst naar waar eens een duinboerderij stond; die dan weer verwijst naar het grondgebruik van de duinen voor het directe levensonderhoud.
- Het gebied Kostverloren is belangrijk voor de huidige identiteit van Zandvoort als historische badplaats vanwege de kenmerkende 20ste eeuwse bebouwing in veelal typische badplaatsarchitectuur met erkers en veranda's.
- Met vooruitziende blik is er rondom de oude dorpskern een weg aangelegd, die een goede verbinding vormt tussen de villawijk en de boulevard. In combinatie met het wandelpark en de vrijstaande, lommerrijke bebouwing maakt dit Kostverloren tot een aantrekkelijke villawijk.

Zicht op de Kostverlorenstraat

Kenmerkende verandawoningen aan de Kostverlorenstraat

3. Historisch centrum

Ontstaansgeschiedenis

Zandvoort ontstond in de Late Middeleeuwen in een natuurlijke lage kom vlak achter de duinen. Iets oostelijk van de huizen stond de Dorpskerk. De kerk ligt nog steeds in deze lage kom. Via een doorgang in de duinenrij was het dorp met het strand verbonden. De hoger gelegen ontsluitingswegen vormden tevens de begrenzing van de dorpskern. Door het reliëf van het duingebied bestond de structuur van de dorpskern uit gebogen en verspringende straten en stegen. De krochten (hoger gelegen, goed begaanbare zandgronden) waren via het oude Vischpad en de Zandvoortseweg bereikbaar.

Vanaf de kerk liep de Kerkstraat als brede hoofdstraat omhoog naar de strandopgang en verdeelde het dorp in de Noordbuurt en Zuidbuurt. In de Noordbuurt staan de huizen in een gesloten rij langs de straat, in de Zuidbuurt staan ze verspreid om het Schelpenplein. De bebouwing is in het algemeen fijnmazig van opbouw en kleinschalig van karakter. Uit de periode voor 1850 zijn behalve de dorpskerk enkele voormalige visserswoningen bewaard gebleven. Het betreffen kleine woningen met zadeldak, waarvan de buitenmuren vaak wit zijn gepleisterd.

Door de ontwikkeling van Zandvoort tot badplaats in de 19de eeuw veranderde het karakter van het vissersdorp sterk. In 1828 werd op initiatief van het comité voor de ontwikkeling van badplaatsaccommodaties in Zandvoort het vispad genaamd de Santvoorderwech bestraat en omgedoopt tot Zandvoortselaan. Woningen voor de welgestelden in de typische badplaatsarchitectuur met veranda's vulden de dorpskom. Voor de vissersbevolking werden aan de noordzijde van het dorp nog enkele rijtjes woningen gerealiseerd.

De bevolking van Zandvoort groeide. De eerste uitbreidingen vonden plaats in de twee lage duinkommen ten noorden en ten zuiden van de Grote Krocht. Tot 1920 groeide het dorp met name aan de zuidzijde, daarna breidde het dorp ook in noordelijke richting uit. In de jaren ’30 raakten de Zandvoortselaan en de zuidelijke duinenrij bebouwd met villa’s en koloniehuizen in de typerende badplaatsarchitectuur.

Tijdens de Duitse bezetting werd rondom het dorp een verdedigingslinie aangelegd waarvoor een deel van de lintbebouwing langs de Zandvoortselaan afgebroken werd. Na de oorlog veranderde het karakter van de badplaatscultuur. In plaats van villa’s en badhuizen voor welgestelden werd Zandvoort meer een badplaats voor een breder publiek. De Nederlanders kregen meer tijd en geld voor vrijetijdsbesteding. Het wederopbouwplan van G. Friedhoff had tot doel een impuls te geven aan de functie van Zandvoort als toeristische badplaats. De historische verbindingen tussen het oude dorp en de duinenrij kwamen in het plan niet terug. Langs de oostzijde van de dorpskern werd afschermende bebouwing door Delftse school-architecten ontworpen, waarmee de vervallen bebouwing in het oude dorp aan het oog van de badgasten werd onttrokken. Ten noorden van de Kerkstraat werden wederopbouwcomplexen gebouwd.

Kernkwaliteiten

- Kenmerkend voor het vissersdorp in het duingebied is de fijnmazige structuur, bestaande uit een netwerk van straten en stegen en kleine verblijfsruimten veroorzaakt door het reliëf van het duingebied.
- Zowel de grote als de subtiele hoogteverschillen zijn overal beleefbaar in de oude kern, waaronder het sterke hoogteverschil tussen Hogeweg en oude dorpskern. De doorkijkjes vanaf de Hogeweg zijn hierin van waarde: zichtbaarheid en beleefbaarheid van het lager gelegen daklandschap van de dorpskern.
- De grote variatie aan kleinschalige bebouwing in de dorpskern met de nog aanwezige kenmerkende historische bebouwing als visserswoningen, oude schuren en winkel-woonhuizen.
- De grote historische gelaagdheid in de dorpskom.
- Het organisch stratenpatroon als historische structuur in de dorpskom, bestaande uit straten in oost-westrichting als verbinding tussen dorp en strand en straten in noord-zuidrichting als verbinding tussen Noord- en Zuidbuurt. De Noordbuurt kent een regelmatige structuur en de Zuidbuurt, rondom het Schelpenplein, een lossere structuur met meer hoogteverschillen.
- De inrichting van de openbare ruimte is vrij stenig, smalle straten met weinig groen. Heel karakteristiek voor Zandvoort zijn de ommuurde, verharde voortuintjes of terrassen in de bredere straten, die per huis ten opzichte van elkaar verspringen om het niveauverschil op te vangen.
- Het ensemble van kleinschalige wederopbouwarchitectuur aan de oostzijde van de dorpskern. De kleinschaligheid wordt versterkt door de schoorstenen, gemetselde erfafscheidingen en schuurtjes.
- De rustige, groene ruimtes rondom de kerk en op het binnenterrein van het Gasthuishof vormen een contrast met de meer stenige openbare ruimte van de dorpskern en de drukte van de toeristische Boulevard.
- De lange lijnen die het gebied doorkruisen: Hogeweg – Zandvoortselaan – Haarlemmerstraat, de voormalige tramlijn en de spoorlijn.

Luchtfoto van de dorpskern met de Kerkstraat die het dorp verdeeld in de Noord- en Zuidbuurt. Duidelijk te zien is ook het Gasthuishofje

De voormalige visserswoningen aan het Achterom

Het beleefbare hoogteverschil van de Kerkstraat die vanaf de kerk omhoog loopt naar de boulevard.

4. Zandvoort Noord

Ontstaansgeschiedenis

Het gebied Zandvoort Noord was tot begin 20ste eeuw een uitgestrekt open duinlandschap met de spoorlijn naar Haarlem als enige aanwezig structuurbepalend element. In 1920 ontwierp architect Maurits Plate voor het oostelijke deel het plan voor de arbeiderswoonwijk Zandvoort Noord. Voor de bereikbaarheid werd in 1923 de Van Lennepweg aangelegd, die in noordelijke richting aftakte van de Kostverlorenstraat. De Van Lennepweg werd met een grote boog door de duinen geleid en kwam uit op de Noordboulevard. Het Plan Noord (nu Oud Noord) uit 1924 betrof de bouw van 68 woningen aan de Van Lennepweg. Dit is het eerste project van de woningbouwvereniging 'Eendracht maakt Macht' (opgericht in 1919). Dit deel wordt nu ook wel 't Rode Dorp genoemd. Het gebied wordt gekenmerkt door de tuindorpstructuur van straten, pleintjes en (groene) voortuinen. De bebouwing staat in een half open blokstructuur. Noordelijk hiervan werd in de periode 1980-1990 en een buurtje gebouwd in een half open blokverkaveling met een meer rechtlijnig stratenpatroon.

Het westelijk gedeelte van Zandvoort Noord, gelegen achter de Noordboulevard bestaat uit Park Duinwijk en in het noordoosten de woonblokken rond de A.J. Van der Molenstraat uit de wederopbouwperiode. Kenmerkend is het neo-modernistische karakter van de stedenbouwkundige patronen en architectuur in Park Duinwijk met lange, rechte straten en strakke gevelwanden. In dit gebied boog tot 1913 de spoorlijn nog af naar het noordelijk gelegen station Bad Zandvoort tot het station werd verplaatst naar het zuiden en het spoor recht werd getrokken. Vanaf 1995 werd de ontwikkeling van Park Duinwijk opgepakt nadat de NS haar gronden aan de gemeente had verkocht. Het plan werd pas in 1998-1999 gerealiseerd. Als verwijzing naar de vroegere spoorlijn volgt de gekromde gevelwand van het centrale bouwblok aan het Verzetsplein de loop van het oorspronkelijke spoortracé. Aan de noordzijde van de Van Lennepweg staan rond de Jacob Catsstraat nog enkele vroeg-naoorlogse woningblokken in wederopbouwarchitectuur en met uitzicht op het open duinlandschap.

Kernkwaliteiten

– De vooroorlogse bebouwing in het oude gedeelte, ook wel ’t Rode Dorp genoemd, met de kenmerkende tuindorpstructuur.
– De beleving van het duinlandschap aan de noordoostzijde en aan de zuidzijde langs het spoor.

Zandvoort Noord met op de voorgrond het ‘Rode dorp’ (Oud Noord) en daarachter Park Duinwijk.

Park Duinwijk, de bebouwing volgt het tracé van de voormalige spoorlijn

5. Zandvoort Nieuw Noord

Ontstaansgeschiedenis

De wijk Nieuw Noord is in de jaren ’60 van de vorige eeuw gerealiseerd in het duingebied ten noordoosten van het dorp. Een duingebied waar in vroeger tijden duinaardappels werden geteeld en later de zogenaamde ‘modderkommen’ voor veel stankoverlast zorgden. Modder-kommen waren uitgegraven kommen in het duingebied die dienst deden als uitlozings-bassin voor het rioolwater. Tot aan de 19de eeuw stroomde het rioolwater naar de lager gelegen delen van het dorp, de stankoverlast die dit met zich mee bracht werd niet passend geacht bij de mondaine badplaats. In 1898 werd door de gemeente een stuk duingrond ten noorden van het spoor aangekocht voor de verplaatsing van het rioolwater en de vuilnisbelt buiten het dorp. Door de groeiende bevolking nam de stankoverlast echter alleen maar meer toe waardoor in dat gebied niet gebouwd kon worden. Uiteindelijk werd de vuilnisbelt afgegraven en werd ten noordoosten van het dorp een rioolwaterzuiveringsinstallatie gerealiseerd.

In 1961 werd het plan ‘Noorderduinweg’ gepresenteerd, ontworpen door G. Friedhoff en W. de Bruin. Het plan borduurt voort op het ‘Uitbreidingsplan voor Zandvoort’ dat in 1948 werd opgesteld door de provincie. Zandvoort Nieuw Noord werd daarin aangewezen als een gebied waar industrie, arbeiderswijk en zuiveringsinstallatie gerealiseerd konden worden, gelegen aan de nieuwe uitvalsweg van Zandvoort. Deze weg is er echter nooit gekomen. Friedhoff en de Bruijn scheidden de verschillende functies van wonen, werken en recreatie van elkaar. In het noordelijke deel kwam het wonen en in het zuidelijke deel de industrie. In het centrum zijn de winkelvoorzieningen en in het noorden de sportvoorzieningen. De voltooiing van het plan werd in 1963 aan T. Nix overgelaten. De bebouwing werd door hem sterk uitgebreid. Zoals op veel plaatsen in Nederland werd gebouwd volgens de modernistische idealen van licht, lucht en ruimte voor iedereen. De strokenverkaveling in het groen waren gericht op het zuiden. Nieuw Noord kent een open en groene opzet met half open woonblokken en gestapelde woningbouw in strokenverkaveling. De industrie in het zuidelijke deel heeft hetzelfde verkavelingspatroon als de woonwijk en in het noordelijke deel.

Kernkwaliteiten

- Naoorlogse strokenbouw met de centraal gelegen wijkvoorzieningen.
- Open opzet van de wijk en de doorzichten naar het eromheen gelegen duingebied.
- Aan drie zijden gelegen aan het open duingebied. Vooral bij de hoogbouw aan de oostkant en noordkant lopen bebouwing en duingebied op een fraaie manier in elkaar over.
- De karakteristieke hoogbouw aan de randen van de wijk die de laagbouw als het ware omsluit.

Op de voorgrond Nieuw Noord grenzend aan het open duingebied

6. Zandvoort Zuid

Ontstaansgeschiedenis

Tot het einde van de 19de eeuw was het gebied ten zuiden van de dorpskern een uitgestrekt, golvend duinlandschap met de noord-zuid lopende Paradijsweg als enige structuur. Dit pad liep vanaf het dorp in zuidelijke richting door de duinen naar het Paradijsveld, een duinvallei waar een duinboerderij lag. Tussen 1880 en 1900 werd de Brederodestraat aangelegd als verbindingsweg tussen de Zandvoortselaan en het zuidelijk deel van de Zuidboulevard. Het gebied dat hierin omsloten lag werd vanaf het eind van de 19de eeuw bebouwd met villa's en woonbuurten (Zuidbuurt). Aan de Brederodestraat werden villa's en pensions gerealiseerd, passend bij het karakter van een mondaine badplaats.

Vanaf 1930 werd ten oosten van de Brederodestraat planmatige woningbouw gerealiseerd met voornamelijk twee-onder-één-kapwoningen en seriematige woningbouw. Het vakantie-woningcomplex De Schelp, gerealiseerd op het duin en nu appartementencomplex, is kenmerkend voor de periode van groei van de badcultuur in Zandvoort en de planmatige woningbouw.

Vanaf 1954 werd het meest oostelijke gebied van Zandvoort Zuid gerealiseerd op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan Zandvoort dat direct na de oorlog de leidraad vormde voor de verdere uitbreiding van het dorp. Het plan werd ontworpen door rijksbouwmeester G. Friedhoff. De nieuwe wijk werd bebouwd in een open blokverkaveling met rijwoningen en twee-onder-één-kapwoningen variërend in bouwperiode van vroeg-naoorlogs tot jaren '70.

Kernkwaliteiten

- De ligging van Zandvoort Zuid ten opzichte van het duingebied is van hoge waarde. Het stratenpatroon is voornamelijk haaks op het duingebied georiënteerd waardoor de doorzichten naar het duinlandschap optimaal zijn.
- De historische lange lijn Zandvoortselaan-Hogeweg, met vooral badvilla's en pensions erlangs.
- Daar waar het voormalige pad de Paradijsweg aansluit op de Hogeweg is het hoogteverschil heel duidelijk ervaarbaar. De oudere bebouwing houdt de historie van de weg afleesbaar. Ook langs de Dr. C.A. Gerkestraat is het hoogteverschil naar De Schelp zichtbaar en ervaarbaar.
- Het historische karakter van de Brederodestraat met voor een mondaine badplaats karakteristieke bebouwing van villa's, pensions en twee-onder-één-kapwoningen met erkers en veranda's.
- De woningblokken aan de achterzijde van de Zuidboulevard markeren de grens tussen het wederopbouwgebied en de vooroorlogse bebouwing in de Zuidbuurt.

De Brederodestraat gelegen achter de Zuidboulevard en aan het open duinlandschap

De Schelp

7. Recreatiegebied

Ontwikkelingsgeschiedenis

Het duinlandschap rondom Zandvoort bestond lange tijd uit uitgestrekte bossen en meertjes en werd gebruikt voor het directe levensonderhoud; plaggen steken, helm snijden, weiden van vee en kappen van hout. Eind 13de eeuw was al sprake van recreatie met de plezierjacht op konijnen. De bewoners van buitenplaats Groot Bentveld gebruikten het duingebied voor een wandeling, ritten te paard of de plezierjacht. Halverwege de 19de eeuw werden in de zuidelijke duinen wedlopen en harddraverijen georganiseerd op de renbaan, nu de Renbaanplas en het Renbaanveld.

Begin 1900 raakte de duinvallei bij Kostverloren in trek als wandelplek. Het bood een beschutte plek in de nabijheid van het dorp en was ideaal voor een wandeling als het slecht weer was. In 1908 werd dan ook, ten oosten van de Kostverlorenweg, het Kostverloren Wandelpark geopend, opgericht door de vereniging Kostverloren Wandelpark. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog werden door het tekort aan brandstof veel bomen in het park gekapt en veranderde het Wandelpark in een kale vallei. In het uitbreidingsplan voor Zandvoort uit 1921 werd in het gebied tussen de Kostverlorenstraat en het oostelijk gelegen Boogkanaal wederom een park gepland. In 1926 werd besloten een deel van het terrein tot golfbaan te bestemmen.

Het park veranderde in de loop der jaren van een wandelpark naar een attractiepark. In de jaren ’30 beschikte het park over een speeltuin, meerdere vogelverblijven, een vijver, een apenverblijf, een theehuis en een openluchttheater. In 1940 werd de locatie gebruikt voor het organiseren van grote bijeenkomsten van de Nationaal Socialistische Partij (NSB). Door de Duitse bezetter werd het park ingericht tot wooncomplex met de bouw van 37 manschappenverblijven. Aan de randen van het park werden acht bunkers ter verdediging

van het wooncomplex gebouwd. Na de oorlog werden de bunkers in gebruik genomen als eenvoudige zomerverblijven.

De eerste straatraces voor auto's vonden plaats in 1939 op een stratencircuit in het nog in aanbouw zijnde noorden van Zandvoort. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden de races stilgelegd, maar het succes van de races bracht de toenmalig burgemeester ertoe plannen te ontwikkelen voor een permanent circuit in de duinen ten noorden van Zandvoort. In 1941 werd een baan van aarde aangelegd en in 1946 werd het oppervlak verhard met oorlogspuin en wat later geasfalteerd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Zandvoort een badplaats voor het brede publiek en werden grote delen van de duinen opengesteld voor vakantiegangers. Vakantieparken zoals camping Duinrand gelegen tussen de Zeestraat en het circuit, en Park Sandevoerde, gelegen tussen het golfterrein en de Zandvoortseweg werden aangelegd. Zij hebben een regelmatige en eenvormige opzet en een hoge dichtheid aan huisjes. Rond 1980 werd in de duinen ten noorden van het dorp bungalowpark Plan Gran Dorado, later Center Parcs ontwikkeld. Dit bungalowpark is min of meer geïntegreerd in de bestaande kern van Zandvoort.

Kernkwaliteiten

- Het natuurlijke landschap met reliëf, duinen, zand, natuurlijke begroeiing is van waarde vanwege de uniciteit en als onderdeel van het Nationaal Park Zuid Kennemerland. Een oase van rust tussen de bruisende randstad en de Noordzee.
- Recreatie in het duingebied is kenmerkend voor Zandvoort en heeft een lange historie.
- De kwaliteiten van de kust en het glooiende duinlandschap werkte als aantrekkingskracht voor de ontwikkeling van massatoerisme en daarmee gepaard gaande aanleg van vakantieparken.
- De historische gelaagdheid van Park Kostverloren en de ligging in een duinvallei.
- De herbestemming van de bunkers tot eenvoudige zomerverblijven in Park Kostverloren is een bijzonder vroeg voorbeeld van de herbestemming van militair erfgoed en dient als herinnering aan de Duitse bezetting.

Kostverloren wandelpark

Wandelpark Kostverloren met openluchttheater

Bunker als eenvoudig zomerverblijf in het Bunkerpark Zandvoort

Bungalowpark Zandvoort met op de achtergrond de bebouwing in zaagtandverkaveling aan de Noordboulevard

8. Duinlandschap

Ontstaansgeschiedenis

Het huidige duinlandschap is gevormd door de grote zandverstuivingen in de 12de en 13de eeuw. Het was een vochtig gebied dat bestond uit uitgestrekte bossen en meertjes en werd gebruikt voor het directe levensonderhoud, zoals plaggen steken, helm snijden, weiden van vee en kappen van hout. Eind 13de eeuw introduceerde de mens het konijn in het duingebied en verschraalden de duinen snel. In de loop van de 17de eeuw en met name in de 18de eeuw werden de duingronden in cultuur gebracht en ontstonden de eerste duinboerderijen. Hier werden tot het midden van de 19de eeuw onder andere aardappelen geteeld.

In de zoetwaterbellen in het duingebied was een grote voorraad schoon en zuiver water aanwezig. Dit werd door de bewoners van Zandvoort, en later ook door die van Haarlem en Amsterdam gebruikt als schoon drinkwater. Aan het begin van de 19de eeuw kwam grootschalige waterwinning op gang, nadat het belang van schoon drinkwater voor de volksgezondheid steeds duidelijker werd. In 1851 werd de 'Amsterdamsche Duinwater Maatschappij' opgericht. Amsterdam ging haar drinkwater, via leidingen, uit de duinen halen en gaandeweg werden grote delen van de duinen voor waterwinning gereserveerd. Dit zou uitgroeien tot de Amsterdamse Waterleidingduinen. De toename van de waterwinning leidde tot verdroging van de duinen, het einde van de duinlandbouw en in de jaren '50 zelfs tot verzilting van de bodem. Om dit tegen te gaan werd vanaf 1955 een begin gemaakt met de inlaat van voorgezuiverd Rijnwater en de aanleg van de langgerekte infiltratiegeulen waarin het aangevoerde rivierwater kon infiltreren. Tegenwoordig zuivert PWN een groot deel van het drinkwater in waterfabrieken, maar deels ook nog steeds door infiltratie in de duinen. Het water wordt opgeslagen in de Oranjekom en via het pompgebouw afgevoerd.

In de jaren '60 kwam het milieu hoger op de agenda in Nederland en werden natuur- en landschapsbescherming onderdeel van ruimtelijk beleid. Het duingebied rondom Zandvoort werd aangewezen tot beschermd natuurgebied. Er werd een halt toegeroepen aan de uitbreiding in Zandvoort Zuid en aan alle voorstellen voor nieuwe wegen ter ontsluiting van de badplaats. Tevens werd begonnen met het omvormen van de monocultuur van vooral naaldhout naar gemengd bos met inheemse soorten; een herstel van de natuurlijke situatie uit de Middeleeuwen. Een belangrijke ontwikkeling in de 21ste eeuw is de realisatie van drie

natuurbruggen die de verbinding vormen tussen een groot, aaneengesloten natuurgebied waardoor dieren en planten een groter leefgebied tot hun beschikking hebben gekregen.

Kernkwaliteiten

- Het natuurlijke landschap met reliëf, duinen, zand, natuurlijke begroeiing is van waarde vanwege de uniciteit en als onderdeel van het Nationaal Park Zuid Kennemerland. Een oase van rust tussen de Randstad en de Noordzee.
- De historische gelaagdheid van het duingebied bestaande uit het natuurlijk landschap, de restanten van het cultuurlandschap van duinboerderijen en middeleeuws landgebruik en de restanten van waterwinning.
- Zandvoort wordt omringd door een gaaf natuurgebied: in het noorden het Kraansvlak als onderdeel van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland, in het oosten het Kostverlorenpark en in het zuiden het Naaldenveld als voormalig onderdeel van het landgoed Bentveld en de Amsterdamse Waterleidingduinen.
- De langgerekte, evenwijdig lopende infiltratiegeulen, de Oranjekom en het pompgebouw van het gebied de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn vanwege de historie en het uitzonderlijke door de mens aangelegde nutslandschap van bijzondere waarde.

Het duinlandschap rondom Zandvoort

9. Bentveld

Ontstaansgeschiedenis

Bentveld is gelegen op de oude westelijke strandwal in het bosrijke binnenduinrandgebied. Groot Bentveld was van oorsprong een duinboerderij waarvan een eerste beschrijving bekend is uit het jaar 960, waar Benetfelda opgenomen was in een overzicht van goederen van de St. Maartenskerk te Utrecht. In de 17de eeuw was Groot Bentveld een hofstede met boomgaard, woonhuis, boerderij, weilanden, vijvers en grachten. In 1706 kocht de bekende familie Lestevenon Groot Bentveld en ontwikkelde het tot buitenplaats waar alleen in de zomermaanden werd gewoond. Groot Bentveld werd in de 18de eeuw uitgebreid met Klein Bentveld en een deel van het duingebied met naaldbomen beplant.

Tegelijkertijd met de eerste uitbreiding van Zandvoort aan het eind van de 19de en begin 20ste eeuw zijn delen van het landgoed Groot Bentveld verkaveld tot villawijken. Klein Bentveld is geheel verkaveld tot villawijk en valt tegenwoordig in de gemeente Bloemendaal. Tevens werd de Zandvoortselaan vanaf de kust naar Haarlem dwars door Bentveld aangelegd en doorkruiste ook, parallel aan de Zandvoortselaan, de tramlijn Amsterdam-Haarlem-Zandvoort het gebied. Van 1899 tot 1957 had Bentveld een eigen tramhalte.

Het huis Groot Bentveld is in 1966 aangewezen als rijksmonument en in 1968 is de Stichting tot behoud en instandhouding Groot Bentveld opgericht. Op een deel van het landgoed is een villawijk ontworpen met karakteristieke villa's op zeer ruime kavels omgeven door veel groen. Recent zijn verspreid over het landgoed enkele appartementencomplexen en drie galerijflats gerealiseerd. Het ten zuiden van het dorp gelegen bosrijke binnenduingebied het Naaldenveld maakte lang onderdeel uit van het landgoed Groot Bentveld. In 2013 is de natuurbrug Zandpoort gerealiseerd ten westen van Bentveld om de Noord-Hollandse duinen weer met elkaar te verbinden. Een deel van het gebied Bentveld ligt binnen de gemeente Bloemendaal.

Kernkwaliteiten

- Het gebied is van waarde vanwege de afleesbaarheid als voormalig buitenplaatslandschap. Ook nu nog in de verschijningsvorm als villapark.
- De ligging in het reliëfrijke duingebied waardoor met name in het noorden van het dorp de hoogteverschillen in het gebied te ervaren/ beleven zijn.
- Met name langs de Zandvoortselaan en in het oostelijk gedeelte van het gebied staan karakteristieke, vrijstaande villa's uit het begin van de 20ste eeuw.
- Veel van de projectmatig gebouwde, naoorlogse villa's in het zuidelijk deel van Bentveld zijn karakteristiek en met veel zorgvuldigheid en samenhang ontworpen. Omdat dit soort villa's nog geen algemene waardering of bescherming kent, zijn ze kwetsbaar voor sloop. Toch hebben ook de naoorlogse villa's wel degelijk waarde in architectonisch en cultuurhistorisch opzicht.
- De wijk wordt aan drie zijden omgeven door duingebied, hierdoor is het van waarde vanwege de ruimtelijke relatie en de beleefbaarheid van het omliggende landschap.
- De ligging van de wijk in een bosrijke omgeving en ruime opzet van de bebouwing.
- Vooral in het zuidelijk deel van de wijk staan vrijstaande, karakteristieke villa's van hoge architectonische kwaliteit, waardoor een samenhangend beeld bestaat.

Villabebouwing in Bentveld

Groenen lanen in Bentveld

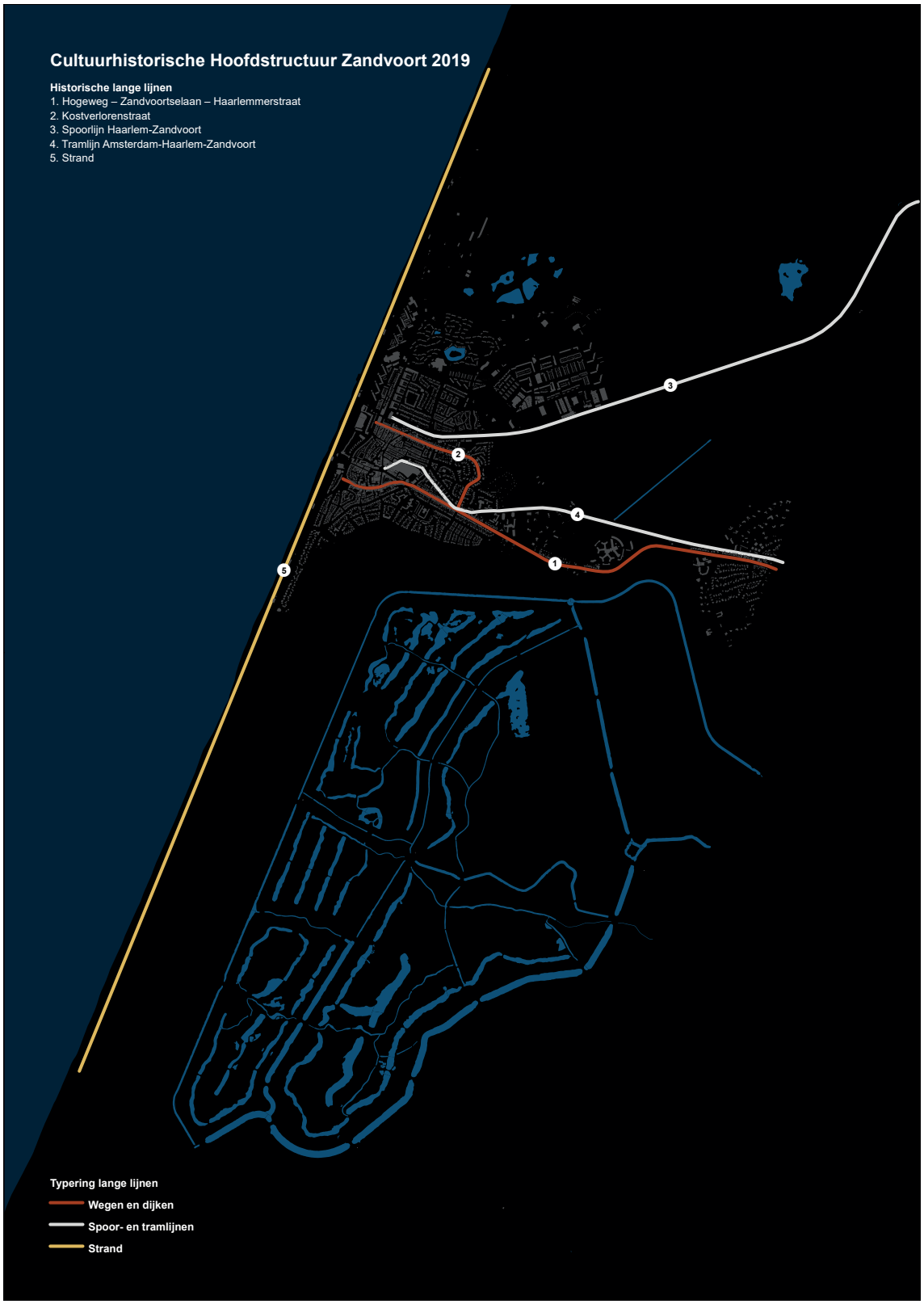

De lange lijnen

5. Lange Lijnen

In dit hoofdstuk worden 4 belangrijke lange lijnen in het dorp behandeld. Dit zijn de op het niveau van het dorp en de regio verbindende historische structuren. De lijnen geven het dorp samenhang en herkenbaarheid en zorgen voor oriëntatie. Het gaat om straten, een spoorlijn en voormalige tramlijn. De lange lijnen zijn buurt- en wijkoverschrijdend en hebben vaak een gecompliceerd en samengesteld karakter: ze verbinden historische plekken en/of hebben een historische betekenis door een specifieke (voormalige) functie.

De lange lijnen zijn fysieke ruimten inclusief de direct aanliggende bebouwing. Een hoofdrol is weggelegd voor de continuïteit van de lijn, die vaak wordt versterkt door bomenlanen en groen. De gebouwen erlangs geven maat, schaal en betekenis, en houden het historisch karakter afleesbaar. Waar de lijnen buurten begrenzen of doorkruisen vormen ze bijzondere structuren op buurtniveau. Daarom moet de beschrijving van de lange lijnen altijd worden gebruikt in combinatie met de gebiedsbeschrijvingen in het vorige hoofdstuk.

1. Hogeweg – Zandvoortselaan – Haarlemmerstraat

Ontwikkelingsgeschiedenis

De Zandvoortselaan/Haarlemmerstraat is van oorsprong een van de twee zandpaden die de dorpskern van Zandvoort en de stad Haarlem met elkaar verbond en heette vroeger de Santvoorder Wech. Het zandpad liep vanaf Zandvoort door de duinen naar Haarlem en kwam uit op de belangrijke Herenweg. Via deze zogenoemde visserspaden brachten de vislopers de gevangen vis naar de vishal op de Grote Markt in Haarlem. In de 19de eeuw werd verharding van de verbindingsweg noodzakelijk geacht, omdat de belangstelling voor Zandvoort als badplaats toen snel groeide. Tussen 1824 en 1828 werd de SantvoorderWech op initiatief van enkele notabelen bestraat, vanaf toen de Zandvoortselaan – Haarlemmerstraat geheten. Tegelijkertijd werd de Zandvoortselaan doorgetrokken middels een ‘hoge weg’ over het duin richting de kust ter ontsluiting van Hotel Groot Badhuis. Omstreeks 1900 kwam er bebouwing langs de Zandvoortselaan en Hogeweg bestaande uit badvilla’s en pensions in de typische badplaatsarchitectuur met erkers en veranda’s.

Kernkwaliteiten

- De Hogeweg-Zandvoortselaan-Haarlemmerstraat is de oudste toegangsweg naar Zandvoort en is van oorsprong een visserspad.
- De opvallend hoge ligging van de Hogeweg zorgt voor een sterke belevingswaarde van het daklandschap van de dorpskern. Dit reliëf is zichtbaar opgevangen in de versteende voortuinen met tuinmuurtjes.
- De aanleg van de weg was een van de vroegste ontwikkelingen die de transformatie van Zandvoort van vissersdorp tot badplaats markeert.
- De badplaatsarchitectuur erlangs is onderdeel van de identiteit van Zandvoort en bestaat uit badvilla’s en pensions met de typische erkers en veranda’s.

De Zandvoortselaan omstreeks 1900

De huidge Zandvoortselaan met de kenmerkende badplaatsarchitectuur.

2. Kostverlorenstraat

Ontwikkelingsgeschiedenis

De Burgerlijke Maatschap Bouwmaatschappij Zandvoort kocht in 1871 de oostelijk van het dorp gelegen oude duinboerderij Costverloren om hier een villawijk met wandelpark aan te leggen. Om de badplaats beter te ontsluiten en de nieuwe villawijk te verbinden met het strand werd in 1881-1882 de Kostverlorenstraat aangelegd. Langs de Kostverlorenstraat werden badvilla's en pensions gebouwd in de kenmerkende badplaatsarchitectuur met erkers en veranda's, afgewisseld met woonhuizen in vroeg 20ste-eeuwse stijlen.

Kernkwaliteiten

- De Kostverlorenstraat is van betekenis omdat het als infrastructurele basis heeft gediend voor de ontwikkeling van het gebied Kostverloren en vormde tevens een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van Zandvoort tot mondaine badplaats.
- De Kostverlorenstraat vormt nog steeds een belangrijke verkeersfunctie als onderdeel van de belangrijkste interne route die wordt gevormd door de 'ring' om het oude dorp.
- De kenmerkende badplaatsarchitectuur is tot op heden bepalend voor het historische karakter van de straat.

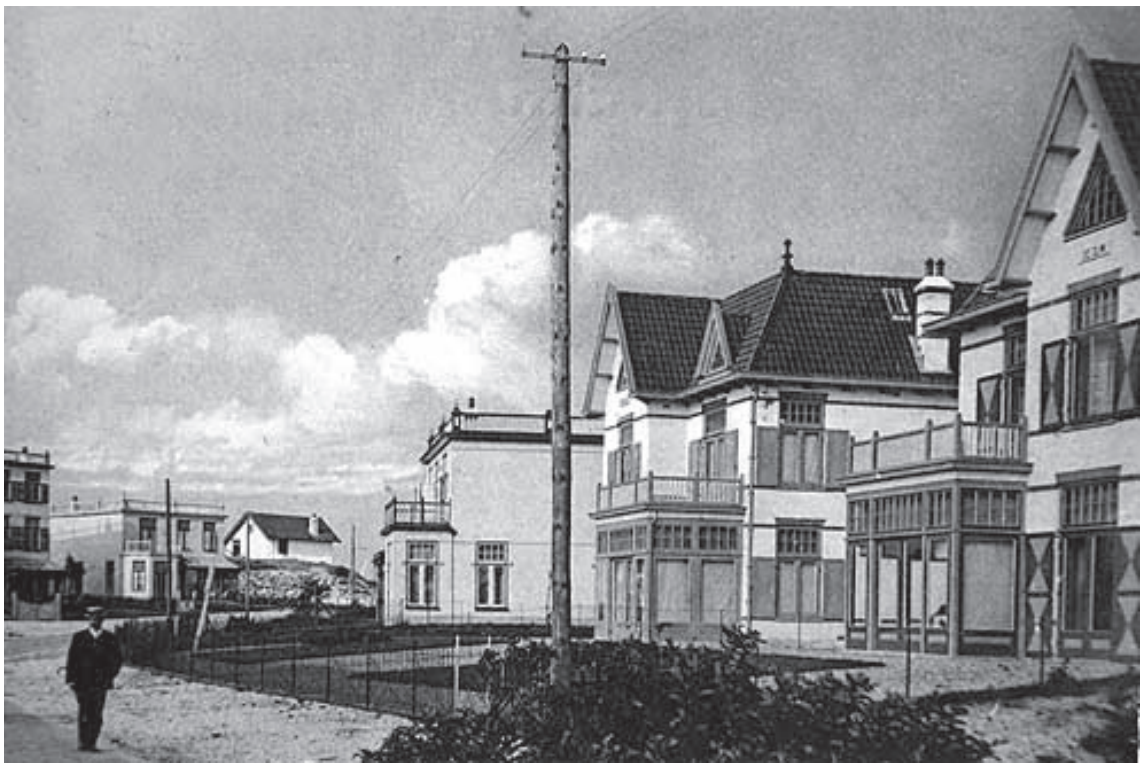

De Kostverlorenstraat omstreeks 1900

De huidige Kostverlorenstraat met kenmerkende badplaatsarchitectuur.

3. Spoorlijn Haarlem – Zandvoort

Ontstaansgeschiedenis

In de 19de eeuw werd het initiatief genomen tot het plan Nieuw Zandvoort met als doel Zandvoort tot badplaats te ontwikkelen en de bereikbaarheid te verbeteren. In 1881 werd de spoorlijn Haarlem – Zandvoort geopend. De lijn werd aangelegd door de Haarlem-Zandvoort Spoorwegmaatschappij (HZSM), waarvan de oprichters de Amsterdamse koopman J. Eltzbacher en de ingenieur E.J.J. Kuinder waren. Zandvoort raakte verbonden met de buitenwereld: eerst met Haarlem en Amsterdam, later kwamen er directe lijnen met Duitsland en Zwitserland. De spoorlijn volgt het tracé van het oorspronkelijke Vischpad dat als een zandpad de dorpskern van Zandvoort door de duinen met de stad Haarlem verbond. Via dit pad brachten de vislopers de gevangen vis naar de vishal op de Grote Markt in Haarlem. Het huidige Visserspad is meer zuidelijk komen te liggen, desalniettemin is de historie nog steeds voelbaar lopend over het zandpad in de denkbeeldige voetsporen van de voormalige vislopers. Vlak voor de kust eindigde de spoorlijn met een bocht in noordelijke richting, waar station Bad Zandvoort lag. De afstand van het dorp naar station Bad Zandvoort werd bezwaarlijk geacht en in 1909 werd besloten om het nieuwe kopstation in het midden van de badplaats te realiseren.

Het station is half tegen de duinen aangebouwd en ligt daardoor hoger dan de sporen. Het luxe vormgegeven station heeft meerdere verdiepingen en een rijke architectuur passend bij de tijd van het mondaine Zandvoort. Het station werd in 1955 omgedoopt tot Zandvoort aan Zee. Nog steeds is de treinverbinding via Haarlem van groot belang voor het strandtoerisme.

Kernkwaliteiten

- De spoorlijn is van groot regionaal belang geweest voor de toegankelijkheid van Zandvoort en de ontwikkeling van Zandvoort van vissersdorp tot badplaats.
- De spoorlijn is van cultuurhistorisch belang omdat het tracé van het voormalige Vischpad gevolgd wordt dat herinnerd aan het tamelijk geïsoleerde vissersdorp dat Zandvoort ooit was. Lopend over het huidige, meer zuidelijk gelegen, Visserspad maakt de historie voelbaar.
- De spoorlijn is van nationaal belang binnen de sociale geschiedenis van ons land omdat recreatie en vooral badcultuur voor iedereen toegankelijk werden. Zandvoort kreeg als bijnaam 'Strand van Amsterdam'.
- Het kopstation in een duinvoet is uniek qua ligging dichtbij het strand.
- De fraaie architectuur van het kopstation met de lager gelegen sporen en het ruime stationsplein aan de voorzijde.
- Een ambitie van de structuurvisie is om de duinen direct langs het spoor door te trekken zodat dit een 'groene vinger' wordt. Bijvoorbeeld de ambitie om de bedrijven die nu op het bedrijventerrein met de rug naar het spoor staan op den duur uit te plaatsen.

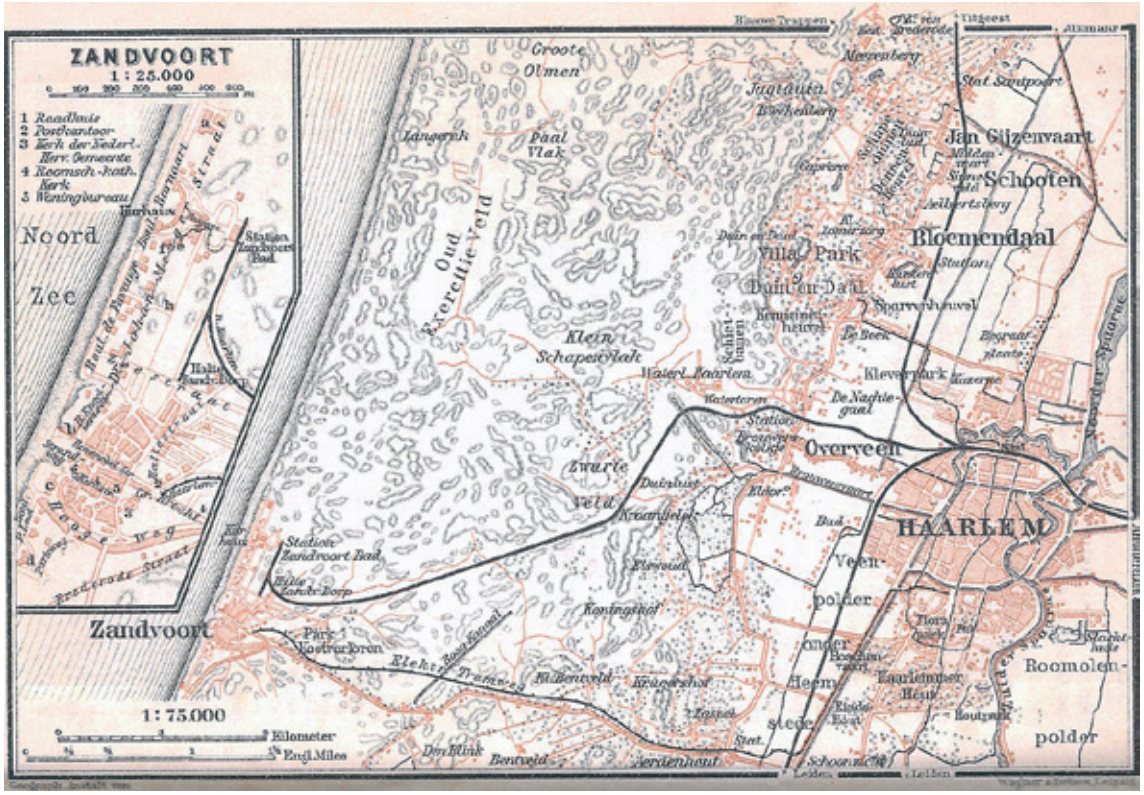

Kaart uit 1905 met daarop het treinspoor en de tramweg aangegeven.

Spoorlijn Haarlem - Zandvoort met naastgelegen Visserspad

Het kopstation Zandvoort aan Zee gelegen in een duinvoet.

4. Voormalige tramlijn Amsterdam - Haarlem – Zandvoort

Ontwikkelingsgeschiedenis

Om de bereikbaarheid van de badplaats te bevorderen legde de Eerste Nederlandse Electrische Trammaatschappij (ENET) in 1899 de tramlijn tussen Haarlem en Zandvoort aan. Deze werd in 1904 doorgetrokken naar de binnenstad van Amsterdam. Het beginpunt bevond zich aan het Spui en de lijn liep voor een groot deel evenwijdig aan de spoorlijn Amsterdam – Haarlem. In Haarlem boog de lijn af naar Aerdenhout en via Bentveld had de tram vrij baan door de duinen naar Zandvoort. Vanaf Aerdenhout liep de tramlijn nagenoeg parallel aan de Zandvoortselaan. Het eindpunt in Zandvoort bevond zich bij het postkantoor op het Raadhuisplein, toen Tramplein geheten. De reis van 28 kilometer kon in een uur worden afgelegd. Op dagen met gunstig strandweer was de dienstregeling aangepast en reden er extra trams naar Zandvoort. De gemeente Amsterdam beschouwde de tramlijn steeds meer als een obstakel voor het verkeer. In 1954 werd de tramlijn tussen het Spui en station Sloterdijk opgeheven en in 1957 werd de gehele tramlijn opgeheven en vervangen door buslijn 80. Op de plaats van de tramlijn tussen Aerdenhout en Zandvoort ligt nu het fietspad De Voormalige Trambaan.

Kernkwaliteiten

- De tramlijn is van belang geweest voor de toegankelijkheid van Zandvoort op regionaal niveau en is een verwijzing naar de ontwikkeling van Zandvoort van mondaine badplaats tot een badplaats in het teken van massatoerisme.
- De lijn behoorde tot de belangrijkste en drukste tramlijnen van Nederland en heeft in zijn bestaan ruim 300 miljoen passagiers vervoerd tussen Amsterdam en Zandvoort.
- Het tracé van de tramlijn is tussen Zandvoort en Aerdenhout als fietspad bewaard gebleven en als relict waardevol omdat het herinnert aan het belang van de tramlijn voor de toegankelijkheid van Zandvoort.

Het eindstation van de tram op het voormalige Tramplein in Zandvoort.

Het tracé van de tramlijn dat als fietspad 'Voormalige trambaan' bewaard is gebleven.

Verantwoording afbeeldingen

Voorzijde, Bas Schout

Hoofdstuk 2
Pag. 10, Bas Schout
Pag. 11, Actueel Hoogtebestand Nederland [https://www.ahn.nl/]
Pag. 12, Noord-Hollands Archief [https://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/ebdff4ce-fb8e-11df-9e4d-523bc2e286e2/media/f26b1717-9f5f-2293-7b64-26682a9d772a?mode=detail&view=horizontal&q=kaart%20zandvoort&rows=1&page=1&fq%5B%5D=search_s_vervaardiger:%22Velsen,%20Cornelis%20%5C(1703-1755%5C)%22]
Pag. 13, Rijksmuseum Twenthe Collectie [https://collectie.rijksmuseumtwenthe.nl/zoeken-in-de-collectie/detail/id/9457e2ab-8ab2-583a-9fae-c56908a7d708]
Pag. 14, Topotijdreis [https://www.topotijdreis.nl/]

Hoofdstuk 3
Pag. 16, Bas Schout
Pag. 17, R. Geurtsen & partners, Historisch-morfologische Atlas Zandvoort, 2011, p. 14
Pag. 18, Genootschap Oud Zandvoort [https://docplayer.nl/47817619-Genootschap-oud-zandvoort.html]
Pag. 19, Oneindig Noord-Holland [https://onh.nl/verhaal/kraantje-lek]
Pag. 20 boven & onder, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 21 boven, Fotos SERC [http://fotos.serc.nl/noord-holland/zandvoort/zandvoort-53239/]
Pag. 21 onder, Spoorbeeld [https://www.spoorbeeld.nl/stations/station-zandvoort-aan-zee]
Pag. 22, Historische werkgroep Amsterdamse Waterleidingduinen [https://www.facebook.com/museumduin/photos/a.1443770505844777/1450244495197378/?type=3&theater]
Pag. 23, Zandvoortse Bomschuit Bouwclub [http://www.bomschuitclub.nl/historiebom.html]
Pag. 24 boven, Genootschap Oud Zandvoort [https://www.oudzandvoort.nl/geschiedenis/handel-nijverheid/194-schelpenvisser-aad-koning-jan-kokke]
Pag. 24 onder, Historische werkgroep Amsterdamse Waterleidingduinen [https://www.facebook.com/museumduin/]
Pag. 25, Duinen en mensen [https://duinenenmensen.nl/wp-content/uploads/2015/04/afb10-infiltratiegebied-AWD.jpg]
Pag. 26, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 27, Foto Marijke Beek, 2018
Pag. 28, R. Geurtsen & partners, Historisch-morfologische Atlas Zandvoort, 2011, p. 54
Pag. 29 boven, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 29 onder, Wikipedia [https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Kostverlorenstraat_70,_Zandvoort.jpg]
Pag. 30 boven, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 30 onder, Red de Watertoren! [https://reddewatertoren.nl]
Pag. 31, Genootschap Oud Zandvoort [https://www.oudzandvoort.nl/]
Pag. 32, R. Geurtsen & partners, Historisch-morfologische Atlas Zandvoort, 2011, p. 51
Pag. 33 boven, Noord-Hollands Archief [https://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/38a54dbe-d23b-4082-8cda-585541524489#dcId=1568377826435&p=1]
Pag. 33 onder, Foto Marijke Beek, 2018

Pag. 34, Rijkmonumenten.nl [http://rijksmonumenten.nl/monument/40314/groot-bentveld/bentveld/]
Pag. 35, Haarlems Dagblad [https://www.haarlemsdagblad.nl/cnt/dmf20180925_10964704/vinkenbanen-gebakken-vink-was-de-snack-van-de-rijken?utm_source=google&utm_medium=organic]
Pag. 36, Grand Prix Radio [https://www.grandprixradio.nl/2019/06/26/fia-bezoekt-en-inspecteert-circuit-zandvoort/]
Pag. 37, R. Geurtsen & partners, Historisch-morfologische Atlas Zandvoort, 2011, p. 26
Pag. 38 boven, Historische werkgroep Amsterdamse Waterleidingduinen [https://www.facebook.com/museumduin/]
Pag. 38 onder, Genootschap Oud Zandvoort [https://www.oudzandvoort.nl/]
Pag. 39 Pinterest [https://www.pinterest.com/vvvzandvoort/dit-is-mijn-zandvoort-aan-zee/]

Hoofdstuk 4
Pag. 40, Bas Schout
Pag. 43 boven, Zandvoort [https://www.zandvoort-holland.com/beroemde-straten-en-pleinen/boulevard-de-favauge/?lang=nl]
Pag. 43 onder, Foto Marijke Beek, 2018
Pag. 44, Foto Marijke Beek, 2018
Pag. 45, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 46, NLWandel [http://www.nlwandel.nl/Album/GW-Zandvoort-582/slides/04%20Zandvoort,%20Kostverlorenstraat.html]
Pag. 48 boven, Rob Bossink [http://www.rbossink.nl/]
Pag. 48 onder, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 49, Foto Marijke Beek, 2018
Pag. 50 boven, Rob Bossink [http://www.rbossink.nl/]
Pag. 50 onder, Architektenburo Hans Wagner [https://hanswagner.nl/prt/park-duinwijk-zandvoort/]
Pag. 52, Rob Bossink [http://www.rbossink.nl/]
Pag. 53, Funda [https://www.funda.nl/koop/zandvoort/huis-40284028-brederodestraat-168/#foto-2]
Pag. 54, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 55, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 56 boven, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/]
Pag. 56 onder, Wikipedia [https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Vakantie_in_Duitse_bunker_-_Celebrating_holidays_in_German_bunker_(3585536239).jpg]
Pag. 57, Center Parcs Zandvoort [https://www.centerparcs.nl/nl-nl/nederland/fp_ZV_vakantiepark-park-zandvoort#fancybox]
Pag. 58, Waternet [https://www.waternet.nl/ons-water/drinkwater/amsterdamse-waterleidingduinen/]
Pag. 60, Funda [https://www.funda.nl/koop/bentveld/huis-40324059-duindoornlaan]

Hoofdstuk 5
Pag. 62, Bas Schout
Pag. 64, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/index.html]
Pag. 64, Funda [https://www.funda.nl/koop/zandvoort/huis-40821330-zandvoortselaan-20/]
Pag. 65, Zandvoort vroeger [http://www.zandvoortvroeger.nl/index.html]

Pag. 66, Google Maps [3 oktober 2019]
Pag. 67, Wikipedia [https://nl.wikipedia.org/wiki/Spoorlijn_Haarlem_-_Zandvoort#/media/Bestand:Haarlem_en_Zandvoort_1905.jpg]
Pag. 68 boven, Bloemendaal nieuws.nl [www.bloemendaal-nieuws.nl], 2 oktober 2019
Pag. 68 onder, foto Marijke Beek, 2018
Pag. 70 boven, Genootschap Oud Zandvoort [https://www.oudzandvoort.nl/]
Pag. 70 onder, Sporen van verdwenen lijnen [https://wimwegman.wordpress.com/]

Literatuur

Gemeentelijke stukken
Welstandsnota Zandvoort, 2004
Welstandsnota gemeente Zandvoort concept, 2017
Zandvoort Parel aan Zee, Structuurvisie 2-25 met Toekomstvisie 2040, 2010

Provinciale stukken
Provincie Noord-Holland, Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, Zuid-Kennemerland, 2017 [https://leidraadlc.noord-holland.nl/wp-content/uploads/2017/06/download-Zuid-Kennemerland-PDF-180329.pdf]

CH Onderzoeken / waarderingen
R. Geurtsen & partners, *Historisch-morfologische Atlas Zandvoort*, 2011
Steenhouwer, K.J., J.W. Bloemink, *Landhuis Groot Bentveld Zandvoort, bouwhistorisch onderzoek en waardestelling van het landhuis Groot Bentveld te Zandvoort*, 1998
SteenhuisMeurs, Rapport Zandvoort Zuid, 2015
SteenhuisMeurs, Rapport Zandvoort Centrum, 2012
SteenhuisMeurs, Cultuurhistorische waardestelling Station Zandvoort aan Zee, 2013
Steenhuis Meurs, Zandvoort Kostverloren, 2012

Algemeen
Baeyens, G., *'Pleisierig vinke' en 'lecker drinke' De vinkenbanen van Bloemendaal*, 2017
Beek, M., *De Atlantikwall, een verdedigingslandschap – erfgoed essay 3*, [https://duinenenmensen.nl/de-atlantikwall-een-verdedigingslandschap/]
Bosman, W.M.B., *Zandvoort in de jaren 1945-1965*, 1965
Brattinga, J.J., *Zandvoort – Archeologisch bureauonderzoek Amsterdamse Waterleidingduinen Kabeltracés 2016*, 2016
Haan, T.J.W.R., de, (et al), *Gort met Stroop, over geschiedenis en volksleven van Zandvoort aan Zee*, 1968
Haan, T.J.W.R., de, R.C. Hekker, *Oud-Zandvoort, bijdragen tot de geschiedenis en de volkskunde van een voormalig vissersdorp*, 1960
Het Naaldenveld in Bentveld-Aerdenhout, 2011, [https://www.kennemerduinen.com/natuurgebieden/het-naaldenveld-en-groot-bentveld/]
Historische werkgroep Amsterdamse Waterleidingduinen
Hoogstraten, D., van, *De wederopbouw van de Nederlandse Noordzeekust – erfgoed essay 2*, [https://duinenenmensen.nl/de-wederopbouw-van-de-nederlandse-noordzeekust/]
Hugenholtz, F.W.N., Van Lennep, D.J., *Historie en historiografie van de slag aan het Manpad (1304)*, In: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1954-1955, [https://www.dbnl.org/tekst/_jaa003195401_01/_jaa003195401_01_0003.php]
Kooiman, M., *De kust als productielandschap – erfgoed essay 6*, [https://duinenenmensen.nl/de-kust-als-productielandschap-erfgoed-essay-6/]
Linden, T.G., van der, *Joods Zandvoort, een pioniersgeschiedenis (1880 –1943)*, 2014
Matthey, I., *Vincken moeten vincken locken*, 2002
Oneindig Noord-Holland, *Gezicht op de Blinkert, bij Kraantje Lek*, [https://onh.nl/verhaal/kraantje-lek]
Ree-Scholtens, G.F., van der (eindred.), 1995. *Deugd boven geweld. Een geschiedenis van*

Haarlem 1245-1995, Hilversum 1996
Scheer, C.D., G.A. van Dieren, *De Eerste Electrische Tram in Nederland*, 1938
Slings, R., *Zeedorpen in kalkrijke duinen tekenden het landschap*, oktober 2015 [https://duinenenmensen.nl/zeedorpen-in-kalkrijke-duinen-tekenden-het-landschap/]
Stichting Behoud Zandvoorts Cultureel Erfgoed

Websites

https://www.archiefndr.nl/HtmlFotoBanen/Zandvoort.htm
http://www.atlantikwallplatform.eu/nl/home/landen/plaatsen
https://www.bomschuitclub.nl
https://www.circuitzandvoort.nl/nl/park-info/geschiedenis
http://www.circuitsofthepast.nl/nl-NL/zandvoort
https://www.entoen.nu/
https://www.eerebegraafplaatsbloemendaal.eu/plattegrond-met-vindplaatsen
http://www.geologievannederland.nl/
https://www.haarlemsdagblad.nl/cnt/dmf20180925_10964704/vinkenbanen-gebakken-vink-was-de-snack-van-de-rijken?utm_source=google&utm_medium=organic
https://landschapinnederland.nl/van-wederopbouw-tot-bloemkoolwijk-1950-%E2%80%93-heden
https://ilibrariana.wordpress.com/2012/01/13/de-haarlemmermeer-kaart-uit-1591/
https://ilibrariana.wordpress.com/2012/02/27/een-mysterieus-rijm-in-een-herberg-te-aerdenhout/
http://www.orangehat.nl/gscpznl.htm
https://www.oudzandvoort.nl/
https://www.topotijdreis.nl
https://www.waternet.nl/ons-water/drinkwater/waar-komt-ons-drinkwater-vandaan/
https://nl.wikipedia.org/wiki/Tramlijn_Amsterdam_-_Haarlem_-_Zandvoort
http://www.zandvoortvroeger.nl/

Colofon

MOOI Noord-Holland:
Renee Stroomer
Marijke Beek
José van Campen
Dorine van Hoogstraten
Bas Schout (kaarten)
Kim Zweerink (projectleiding)

Gemeente Haarlem:
Hugo Alefs
Erik Jan Kok
Nelleke Manschot
Jeroen Traudes

Klankbordgroep gemeente:
Anja Brandenburg
Martijn Dekker
Karen Schenk
Rolf Tjerkstra
Maartje Taverne
Mick de Waart
Anja van Zalinge